

AHMED-İ DÂÎ'NİN TEFSİR TERCÜMESİ'NİN MANZUM MUKADDİMESİ VE DİL ÖZELLİKLERİ

Abdurrahman ÖZKAN*

Özet

Bu çalışmada Ahmed-i Dâî'nin tefsir tercümesinin manzum mukaddimesi ve mukaddimenin dil özellikleri üzerinde durulmuştur.

XIV. yüzyılın ikinci yarısıyla XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Ahmed-i Dâî, Eski Anadolu Türkçesinin önde gelen şahsiyetlerindedir. Anadolu'da Türkçeye tercüme edilen ilk Kur'an tefsiri tercümesi olarak kabul edilen Ahmed-i Dâî'nin Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leysi's-Semerkindî isimli eserinin bazı nüshalarının başında yer alan manzum mukaddime müstakil bir eser niteliğindedir.

Mukaddime Eski Anadolu Türkçesinin dil özellikleriyle meydana getirilmiş ve o döneminin karakteristik özelliklerini taşıyan bir eserdir. Arkaik kelimeler vardır.

Anahtar Kelimeler

Ahmed-i Dâî, Eski Anadolu Türkçesi, tefsir tercümesi, mukaddime, dil özellikleri

Abstract

THE PREFACE WRITTEN IN RHYME AND METRIC OF THE TRANSLATION OF AHMED DAI'S INTERPRETATION AND ITS LINGUISTIC PROPERTIES

In this work, the preface written in rhyme and metric of the translation of Ahmed Dai's interpretation and its linguistic properties were studied.

Ahmed Dai, who lived in the second half of the 14th century and in the first half of the 15th century, is one of the prominent personalities of Old Anatolian Turkish. The preface written in rhyme and metric, which takes place at the beginning of some copies of Tercume-i

* Yard. Doç. Dr, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Tefsir-i Ebu'l-Leysi's-Semerandi by Ahmed Dai, considered as the first translation of the Koran interpretation into Turkish in Anatolia, has the quality of a work in itself.

The preface has the linguistic properties of Old Anatolian Turkish and carries the particular characteristics of that period. It contains archaic words.

Key Words

Ahmed Dai, the translation of the interpretation, preface, linguistic properties.

Giriş

XIV. yüzyılın ikinci yarısıyla XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Ahmed-i Dâî, Eski Anadolu Türkçesinin önde gelen şahsiyetlerindedir. Dâî'nin doğum yeri ve tarihi hakkında kaynaklardaki bilgiler birbirinden farklıdır. Çeşitli eserlerde genellikle Germiyanlı olduğu belirtilirse de onun Germiyan sarayı ile ilişkisi olduğunu gösteren güvenilir en ufak bir delil yoktur.¹ Dâî'nin eserlerine bakarak onun I. Murad, Germiyan Beyi II. Yakub, Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman ve II. Murad devirlerini idrak ettiği ve 1421'den sonra öldüğü söylenebilir.²

“Dâî Türkçeyi başarı ile kullanmış, Türkçenin kaba ve ifadeye elverişsiz olduğunu söyleyenlere karşılık, meydana getirdiği pek çok eserle onun Arapça ve Farsça karşısındaki ifade kabiliyetini ispat etmiş ve Türkçenin bir edebiyat ve ilim dili olarak gelişmesinde büyük rol oynamıştır.”³

¹ İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri VII, Ahmed-i Dâî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1952, s. 3-5; Tunca Kortantamer, “Ahmed-i Dâî ile İlgili Yeni Bilgiler”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler 1*, Ankara 1993, s. 31-75.

² Günay Kut, “Ahmed-i Dâî”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 56.

³ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Yayılma Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 1995, s. 204.

Dâî manzum ve mensur olarak telif ve tercüme pek çok eser meydana getirmiştir.⁴ Dâî'nin bazı eserleri üzerinde bugüne kadar bazı çalışmalar yapılmıştır.⁵

Tefsir Tercümesinin Manzum Mukaddimesi

Ahmed-i Dâî'nin *Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leysi's-Semerkindî* isimli eseri, “*Anadolu’da Türkçeye tercüme edilen ilk Kur’an tefsiri tercümesi olarak kabul edilmektedir. Emir Süleyman adına Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey’in emir ve teşvikleriyle hazırlanmıştır. Dâî bu eserinde sadece tercüme ile yetinmemiş, yer yer kendisinden de bazı açıklamalar eklemiştir.*

⁴ Dâî'nin eserlerinin toplu olarak değerlendirildiği çalışmaların bazıları şunlardır: İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri VII, Ahmed-i Dâî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1952; Faruk Kadri Timurtaş, “Ahmed-i Dâî ve Eserlerinin Türk Dili ve Edebiyatındaki Yeri”, *Makaleler*, (hzl. Mustafa Özkan), Ankara 1997, s. 524-528; Günay Kut, “Ahmed-i Dâî”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 57-58; Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Yayılma Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 1995, s. 199-212.

⁵ Yakup Karasoy, *Ahmed-i Dâî Siracü'l-Kulüb*, (Gazi Ün. SBE. yüksek lisans tezi), Ankara 1985; Kemal Kahramanoğlu, *Ahmed-i Dâî Miftahü'l-Cenne (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (yüksek lisans tezi), Konya 1989; Gürer Gülsevin, *Ahmed-i Dâî, Miftahü'l-Cenne (Metin-Dil Özellikleri-Söz Dizin)*, (doktora tezi), 2 cilt, Malatya 1989; Önder Çağırın, *Ahmed-i Dâî, Tıbb-ı Nebevî (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizin)*, (doktora tezi), Malatya 1992; Gönül Alpay Tekin, *Ahmed-i Dâî, Çengnâme (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Harvard 1992; Mahmut Kaplan, “Ahmed-i Dâî'nin Vasiyet-i Nuşirevan Tercümesi: Metin”, *Erciyes*, S. 191, Kasım 1993; İ. Çetin Derdiyok, “Ahmed-i Dâî'nin Teressül'ü”, *Toplumsal Tarih*, 6, Haziran 1994, s. 56-59; Zeki Kaymaz, *Ahmed-i Dâî, Cevâhirü'l-Maânî (İnceleme-Metin-Sözlük)*, (yayınlanmamış doçentlik çalışması), Malatya 1997; Selma Deveci, *Sirace'l-Kulüb Üzerinde Sentaks Çalışması (Cümle Yapıları)*, (yüksek lisans tezi), Erzurum 1997; Mehmet Özmen, *Ahmed-i Dâî Divânı*, I-II, TDK Yay., Ankara 2001.

*Tamamen kendi telifi olan mukaddime kısmı manzumdur. Bu kısımda tevhid ve na't bölümlerinden sonra eserin telif sebebi anlatılmaktadır.*⁶

Dâî'nin tefsir tercümesini Emir Süleyman (1402-1410) zamanında Umur Paşa'nın teklif ve teşvikleriyle yazdığı mukaddimede geçen şu beyitlerden anlaşılmaktadır:

*Ḳamu a' yānuñ merci' i kim Emîr
Ḳılıpdur özine anı ḥāş-ı müşîr* (204. beyit)

*Emîr ḥazretinde bulup rif' ati
Taḳarrub-ıla oldı zād u devleti* (205. beyit)

*Yanî ol Umûr Paşa şâhib-kerem
Ṭuta Ḥaḳ anı fâzlı birle bî-ğam* (206. beyit)

Eski Anadolu Türkçesinin örnek metinleri arasında yer alan tefsir tercümesinin pek çok nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan bazıları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 631; Nuruosmaniye Ktp., nr. 137, 138, 139, 191; İÜ Ktp., TY, nr. 8248; Kütahya Ktp., Molla Bey, nr. 4286-4289.⁷

Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leysi's-Semerkandî'nin başında yer alan ve tamamen yazarın kendi telifi olan mesnevi tarzındaki manzum mukadime kısmı bütün nüshalarda yoktur. Nüshaların sadece ikisinde manzum mukaddime bölümü tespit edilmiştir. Bunlar, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümü 8248 numarada kayıtlı nüsha ile Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümü 631 numarada kayıtlı nüshadır.

⁶ Günay Kut, *agm.*, s. 57.

⁷ Mustafa Özkan, *age.*, s. 208.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindeki nüshanın yazısı bozulmuş durumdadır. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümündeki nüsha okunaklı ve temizdir. Ertaylan bu nüshanın tıpkıbasımını yapmıştır.⁸

İ. H. Ertaylan, tefsir tercümesinin başında yer alan manzum mukaddimeyi tertibi, planı, üslubu ve kıymeti bakımından başlı başına manzum bir eser olarak değerlendirir ve eser için şunları söyler: “*Görülüyor ki mukaddime, tertibli, plânlı, nev’i şahsına mahsus ve efradını câmi’, dinî bir eserdir ve Dâî’nin kuvvetli eserlerindedir. Küçük olması kadrini ve ehemmiyetini küçültmez.*”⁹

F. K. Timurtaş tefsir tercümesinin manzum mukaddimesini tertipli bir mesnevi olarak kabul eder: “*Tefsir tercümesinin yalnız Üniversite ve Fatih Camii Kitaplıklarındaki nüshalarında bulunan bu manzum önsöz, tevhid, na’î, kitabın tercüme sebebi ve dua bölümlerinden meydana gelmiş planlı ve tertipli bir mesnevîdir.*”¹⁰

M. Özkan da “*Esere ilave ettiği 235 beyitlik manzum mukaddime kısmı ise tamamen telif olup ayrı bir eser niteliği taşımaktadır.*”¹¹ diyerek mukaddimenin ayrı bir eser olduğunu söylemektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümü 631 numarada kayıtlı nüsha okunaklı ve temiz olduğu için incelememizde bu nüshayı esas aldık. Nesih hattıla yazılan metin tamamen harekeli olmasa da söyleyişe ait bazı hususiyetler harekelenmiştir.

⁸ İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri VII, Ahmed-i Dâî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1952, faksimile kısmı, s. 1-10.

⁹ İsmail Hikmet Ertaylan, *age.*, s. 67-71.

¹⁰ Faruk Kadri Timurtaş, *agm.*, s. 526.

¹¹ Mustafa Özkan, *age.*, s. 207-208.

Aruzun “*feûlün feûlün feûlün feûl*” kalıbıyla meydana getirilen eserde vezin hataları bulunmaktadır. Mukaddime on sayfadan oluşmaktadır. Her sayfada çift sütun hâlinde (birinci sayfa hariç) 25 beyit bulunmaktadır. Son sayfada 20 beyit manzum kısım ve 5 satır da mensur kısım yer almaktadır. Mukaddime 234 beyitten meydana gelmektedir.

Eser, tefsir tercümesinin birinci cildinin başında yer almakta¹² ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, tevhid yer almaktadır (1-89. beyitler). “*Der-beyân-ı na ‘t-i rasûl ‘aleyhi’s-selâm*” başlığını taşıyan ikinci bölümde Hz. Peygamber hakkındaki na’ta yer verilmiştir (90-144. beyitler). “*Der-na ‘t-i ashâb-ı kirâm rızvânullâhi ‘aleyhim ecma ‘îne*” sözü ile başlayan üçüncü bölümde Hz. Peygamber’in ashâbı hakkındaki na’t bulunur (145-152. beyitler). “*Beyân-ı sebab-i tercüme-i kitâb*” başlığının yer aldığı dördüncü bölümde ise tefsirin tercüme sebebi anlatılmaktadır (153-234. beyitler).

Mukaddime Eski Anadolu Türkçesinin dil özellikleriyle meydana getirilmiş ve o döneminin karakteristik özelliklerini taşıyan bir eserdir. Eserde kullanılan kelimeler hakkında bilgi vermek için bazı kelimeler aşağıya çıkarılmıştır:

ilte 151~ yilte 151, ilte- 155 ~ yilte- 155, ur- 135, esrit- 25, irür- 30, bayık 56, ayık 56, görklü 103, biliş, binüt 103, ögle- 96, yavlağ 90, issi 76, uçmağ 113, kırsığı 160, yügür- 162, yarlığa- 198, çalap 199, böğriş- 20, öğriş- 20, kığriş- 23, yiliş- 27, çığriş- 23, koğulan- 104, yıkıl- 37 ~ ıqıl- 83, inil- 57, bigi 210, eşle- 223, şorış- 23, şadur- 24, uçmağ “cennet” 113.

¹² Mukaddimenin başında şu sözler bulunmaktadır: *el-cildü’l-evvel min tefsîri’l-Kur’âni’l-‘azîm ve kelâmühu’l-kadîm.*

Eserin Dil Özellikleri

I. Ses Bilgisi Özellikleri

A. Ünlüler

1. e/i veya i/e değişmesi

Türkçede eskiden beri e/i, i/e meselesi karışıklık göstermektedir. Bazen aynı kelimenin hem i'li hem de e'li şekillerde bulunması dil üzerinde çalışanları haklı olarak her iki sesin birleştiği temel bir sese yani kapalı e sesine götürmektedir. Türkçenin XIII. yüzyıldan sonraki devresinde "i"lerin daha ağır bastığını görmekteyiz. Bu durum başlangıçta Anadolu sahasında karışıklık gösterirken, Çağatay sahasında kesin olarak "i" tarafına geçmektedir. Kıpçak Türkçesi "i" yönündedir. Anadolu sahasında başlangıçta i'li şekiller daha fazla iken, belli bir dönemden sonra e'li şekiller ağırlık kazanmıştır. Bugünkü Türkiye Türkçesinde bile "dedi, diyor; yedi, yiyor" gibi kelimelerde ikili kullanılış kendisini göstermektedir.¹³

Metnimizde kök hecesinde i veya e bulunan kelimeleri standart Türkiye Türkçesindeki kullanılışlarıyla karşılaştırarak şöyle tasnif etmek mümkündür.¹⁴

¹³ e/i, i/e meselesi için bakınız: Reşit Rahmeti Arat, "Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dair", *Makaleler I*, (hızl. Osman Fikri Sertkaya), Ankara 1987, s. 334-341; Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul 1994, s. 17-26; Orhan Yavuz, "Türkçe'de 'Kapalı e'", *SÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 6, 1991, s. 271-306; Musa Duman, "Klâsik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair", *İlmî Araştırmalar 7*, İstanbul 1999, s. 65-104.

¹⁴ Burada yer alan kelimelerin bazıları ses değişikliğiyle de olsa standart Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Sıraladığımız örneklerin bir kısmında başlangıçtan beri e/i veya i/e değişmesi olmasa da kök hecesinde i veya e bulunduran kelimeleri göstermek için metnimizde bu durumda olan kelimelerin hepsini vermeyi uygun gördük.

a. Metnimizde kök hecede i bulundurduğu halde bugün standart Türkiye Türkçesinde e’li olan kelimeler:

*di- “de-” 31, dir- “der-” 142, girü “geri, sonra” 26, 220, ir- “er-” 136, 157, 171, irür- “eriştir-” 30, 68, 91, iriş- “eriş-” 70, 113, iş “eş” 84, it- “et-” 15, vir- “ver-” 5, 37, viril- “veril-” 122, yi- “ye-” 61, yir “yer” 16, 65, yil- “yel-” 80, 172, yiliş- “yeliş-” 27. Bugün standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayan şu kelimelerin ilk hecesi de metnimizde i’lidir: *viribi- 100, 116, ilte 151, yilte 151, ilte- 155, yilte-155.**

b. Metnimizde kök hecede i bulundurduğu halde bugün standart Türkiye Türkçesinde de i’li olan kelimeler:

*bil- 13, bilin- 226, bit- 17, biz 57, diken 126, dil 7, 22, dile- 4, 59, dilek 212, diñle- 33, diz- 216, gibi 20, gir- 69, 185, git- 15, 23, gider- 42, 62, 71, giy- 102, iç 42, iç- 49, 50, içre 12, 17, iken 217, in- 14, inil- 57, ip 34, iste- 27, iş “iş” 51, işle- “işle-” 223, 234, işlen- “işlen-” 222, işit- 5, 92, 97, iz 143, kişi 98, nice 48, niçe 202, nitelim 92, siñek 158, yine 30, 33. Bugün standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayan şu kelimenin ilk hecesi de metnimizde i’lidir: *nite 50.**

c. Metnimizde kök hecede e bulundurduğu halde bugün standart Türkiye Türkçesinde de e’li olan kelimeler:

*ben 36, 83, berü 26, degül 83, 161, deñiz 21, deve 20, egle-85, el “el” 8, 157, eşle- 223, ev 36, eyle- 24, 59, gel- 7, 26, 65 gerçek 117, gerek 111, getir- 58, 71, kendü 26, 28, kes- 143, ne 4, 44, 46, 65, neden 13, nesne 187, sen 2, sev- 148, yet- 221. Bugün standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayan şu kelimelerin de ilk hecesinde e ünlüsü vardır: *delim 229, esrit- 25.**

2. Ünlü Uyumu

a. Kalınlık-incelik uyumu

Metnimizde Türkçe kelime ve eklerde kalınlık-incelik uyumu tamdır. i- fiili umumiyetle düşmemiş ve önceki kelimeye bitişik yazıldığı durumlarda uyuma bağlı olarak okunmuştur: *bu-y-ıdı 160, ol-ıdı 188, az-ıdı 222, ne-y-ıdı 155, var-ısa 40, gerçeğ-ise 117.*

iken zarf-fiili bir defa geçmiş ve kelimedden ayrı olarak yazılmıştır (*vüs'at iken 217*). -ki aitlik eki de bir yerde ince sıradan ünlü taşıyan bir kelimedde kullanılmıştır (*içindeki 42*).

b. Düzlük-yuvarlaklık uyumu

Düzlük- yuvarlaklık uyumu, Türkçenin her devrinde ve her sahasında sağlam olarak görülen bir uyum değildir. Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi, aynı devir eseri olan metnimizde de bu uyum tam değildir. Hem kelime tabanlarında hem de eklerde bazı uyumsuzluklar görülür. Eski Anadolu Türkçesinde kelime tabanlarında ve eklerdeki ünlülerde yuvarlaklaşma temayülü fazladır. Dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı özelliği, g ve ğ seslerinin düşmesi, örneksime (analoji) gibi bazı sebepler bu dönemdeki yuvarlaklaşmada etkili olmuştur. Eski Türkçe döneminde bazı kelime tabanlarında ve eklerde görülen uyumsuzlukların Eski Anadolu Türkçesi döneminde de devam ettiği bilinmektedir. Düzlük yuvarlaklık uyumunu kelime tabanlarında ve eklerde olmak üzere iki kısımda ele alabiliriz.

ba. Kelime tabanlarında görülen uyumsuzluklar

“Artuğ, ayruğ, berü, bulıd, buyruğ, degül, girü, hatun, kamu, kapu, kendü, şayru, yaru, yürü-” gibi kelime tabanlarında düzlük yuvarlaklık uyumu yoktur. Bunların bir kısmında ünlülerin yuvarlaklaşmasından kaynaklanan

bir uyumsuzluk vardır. Kelime tabanlarında görülen yuvarlak ünlülerin sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

1. g ve ğ seslerinin düşmesi ve dudak ünsüzleri sebebiyle: *kapudan 82, kapumdan 83, yaru 220*. Bu şekilde yuvarlak ünlü taşıyan kelimelerden bazılarında yuvarlaklaşmaya g ve ğ'nın düşmesi kadar dudak ünsüzleri de sebep olmuştur denebilir¹⁵: *kapudan 82, kapumdan 83*. “Çatı (<çatığ)” kelimesinde ğ düşmesi sebebiyle bir yuvarlaklaşma olmamıştır: *çatı 63, 133*.

2. Teşkil eklerindeki yuvarlak ünlü sebebiyle: -uğ, -ük fiilden isim yapma ekiyle meydana getirilen şu kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumu yoktur: *art-uğ 107, ayr-uğ-unı 87*. Ek şu örneklerde uyuma bağlı olarak düz ünlülüdür: *uyan-ığ 97, bay-ığ 97*.

3. Bir sebebe bağlı olmadan yuvarlak ünlü taşıyan kelimeler: *berü 26, degül 83, 161, girü 26, kendü 26, 73, hatunla 103*.

oğı- ~ oğu-¹⁶, büri-n- ~ bürü- kelimelerinin tabanlarındaki ikinci hecedeki ünlüler bazan düz bazan da yuvarlak şekilde görülmektedir: *oğıyanuñ 67, oğıyup 68, oğıduğça 75, oğıyan 79, oğı 66, oğur-ısañ 71, oğumağla 72; bürinmeye 207, bürüdi 126*. Metnimizde yürü- fiili düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *yürüdi 174, yürüdüğüñ 85*. i- fiili bir örnekte kök ünlüsüne benzeme sonucu yuvarlaklaşmıştır: *yöğ-udı 217*.

¹⁵ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul 1994, s. 28.

¹⁶ *Oğu-* fiilinde u ünlüsü “vav” ile gösterilmiştir. “*oğıduğca*” ve “*oğı!*” örneklerinde ı'yı göstermek için “ye” kullanılmıştır. Diğerlerinde ise hareke veya ünlü kullanılmamıştır.

bb. Eklerde görülen uyumsuzluklar
Yuvarlak ünlü taşıyan ekler

Bazı ekler Eski Türkçeden beri yuvarlak ünlülü kullanılırken, bazı ekler de Eski Anadolu Türkçesinde çeşitli sebeplere bağlı olarak görülen yuvarlaklaşma sonucu yuvarlak ünlü taşımaktadırlar. Aslı ünlüsü veya yardımcı ünlüsü yuvarlak olan ekleri, ünlüsü aslında yuvarlak olanlar ve sonradan yuvarlaklaşanlar olmak üzere iki kısımda inceleyebiliriz:

Ünlüsü aslında yuvarlak olan ekler:

-ur-, -ür- (ettirgenlik eki): *sög-ür-miş 20, ir-ür-di 30, şad-ur-mış 24.*

-dur-, -dür- (ettirgenlik eki): *ol-dur-ur 10, şan-dur-up 32.* “Getür- (<kel-tür-)” kelimesinde kalıplaşmış olarak -tür- şekli yer almaktadır: *getüren 58, getürür 71.*

-sün (emir eki): *raşmet it-sün 197.*

-dur-, -dür-, -durur (bildirme eki): *şaş-dur 39, yoş-dur 39, ol-dur 40, sözi-dür 33, şafletde-dür 79, Allāh-durur 112, şah-durur 112.*

-duş-, -dük: (sıfat-fiil eki): *di-düg-ümüz 31, yüri-düg-ün 85, di-düg-üm 112, şıl-duş-um 191.*

-up-, -üp-, -uban-, -üben (zarf-fiil eki): *vir-üp 183, al-up 162, yıl-üp 172, gir-üp 185, dut-uban 218, öt-üben 218, iç-üben 134.* “döşce-y-ip 59” örneğinde ve öğrenilen geçmiş zaman fonksiyonunda kullanılan “*şıl-ıpdur 204*” örneğinde ek düz ünlülüdür.

Ünlüsü sonradan yuvarlaklaşan ekler:

-(u)m, -(ü)m, -(u)muz, -(ü)müz (1. şahıs iyelik ekleri): *ip-ü-m-e* 34, *didüg-ü-m* 112, *miğdâr-u-m* 156, *kılduğ-u-m* 191, *meşel-ü-müz-ün* 96, *söz-ü-müz-i* 97.

-(u)ñ,-(ü)ñ (teklik 2. şahıs iyelik eki): *varlıg-u-ñ* 8, *ten-ü-ñ* 8, *öz-ü-ñi* 35, *necât-u-ñ* 59. Bir örnekte ek düz ünlülüdür: *iz-i-ñ-i* “*senin izini*” 143.

-uñ,-üñ,-nuñ,-nüñ (ilgi hâli eki): *mevcüd-uñ maqşudı* 1, *cānlar-uñ cānı* 10, *dost-uñ sözidür* 33, *anlar-uñ işi-durur* 51, ‘*ilm-üñ aşlı* 56, *meşelümüz-üñ te`vîl-in* 96, *nefs-üñ arzusun* 114, *biri-nüñ adı* 152. 1. şahıs zamirlerinde ilgi hâli eki, -üm şeklindedir: *ben-üm* 36, 83, 156, 176, *ben-üm-çün* 234. Bir örnekte ilgi hâli eki ünlü uyumuna bağlı olarak -m şeklinde düz ünlülü kullanılmıştır: *suçlular-m suçı* 226.

-vuz, -vüz (çokluk 1. şahıs eki): *aça-vuz* 213, *düze-vüz* 213.

-ur, -ür (geniş zaman eki): *bil-ür* 4, *gider-ür* 42, *oldur-ur* 10, *ol-ur* 33.

-dum, -düm (görülen geçmiş zaman teklik 1. şahıs eki): *ara-dum* 189, *işle-düm* 223, *eşle-düm* 223, *cehd eyle-düm* 221, *ıtun-dum* 192, *yara-dum* 190. Bir örnekte -dım şeklindedir: *koçula-dım* 170.

-alum, -elüm (çokluk 1. şahıs emir eki): *şenā kıl-alum* 1, *gid-elüm* 23.

-(ü)ñ (çokluk 2. şahıs emir eki): *gel-üñ* 23, 26.

-sün¹⁷ (bildirme eki): *degül-sün* 83.

-duğça (zarf-fiil eki): *oğı-duğça* 75.

-dügince (zarf-fiil eki): *yet-dügince* 221.

-u, -ü (zarf-fiil eki): *añla-y-u bağ* 2, *di-y-ü* 74. Metnimizde -ı şekli de kullanılmıştır: *al-ı gör* 41.

-lu, -lü, -suz, -süz (isimden isim yapma eki): *görk-lü* 103, *suç-lu-ların* 226, *an-suz-ın* 219, *ālet-süz* 222.

-(ü)t (fiilden isim yapma eki): *bin-ü-t-ler* 103.

¹⁷ Ekin ünlüsü EAT’de aslında düz ünlülüdür.

Düz-dar ünlü taşıyan ekler

Bazı ekler, kökün ünlüsü ne olursa olsun, daima düz-dar ünlü taşımaktadırlar. Düz ünlü taşıyan eklerin imlâlarının son zamanlara kadar klişeleşmiş olarak devam etmesi, bu düz oluş hadisesinin bir fonetik hususiyet olduğu kadar, bir imlâ meselesi olduğunu da göstermektedir.¹⁸ Metnimizde düz ünlü taşıyan ekler şunlardır:

-1, -î, -sı, -si (3. şahıs iyelik ekleri): *mevcûduñ maqşûd-ı 1, 'ilm-i-ne 3, kamu-sı-n 25, yol-ı-na 31, üst-i-ne 110, nefsüñ arzû-sı-n 114, perdesi-y-ile 26, birinüñ ad-ı 152*. Ekin çok az da olsa yuvarlak ünlülü şekilleri de görülür: *buyruğ-u-nı 87, ayruğ-u-nı 87, gönîl-ü-ne 207*.

-1, -î (belirtme hâli eki): *tarîkı-n-ı 22, aḥkâmı-n-ı 44, uyḥu-y-ı 46, özün-î 35*.

-dı, -di (3. şahıslarda görülen geçmiş zaman eki): *di-di 26, düz-di 99, ol-dı 121, unut-dı-lar 28, bul-dı-lar 54, ol-dı-lar 54*.

-mış, -miş: (öğrenilen geçmiş zaman eki): *kıl-mış 3, tadur-mış 24, di-miş-dür 83*.

-sın, -sin (teklik 2. şahıs eki): *bula-sın 49, 142, tuta-sın 87, bile-sin 3, ola-sın 118*.

-ğıl, -gil (emir eki): *eyle-gil 230, ḳo-ğıl 149, bozma-gil 150, götür-gil 232*.

-mi (soru eki): *gitdi mi 77*.

-lık (isimden isim yapma eki): *var-lıḡ-uñ 8, tar-lıḡ-a 198*.

-(i)ş (fiilden isim yapma eki): *bil-i-ş 84*.

-nci (fiilden isim yapma eki): *iki-nci 201*.

¹⁸ Faruk Kadri Timurtaş, age., s. 36.

-l-, -ş-, -t- fiilden fiil yapma eklerinin yardımcı ünlüleri genellikle düzdür: *kon-ı-l-up* 57, *añ-ı-l-up* 9, *yap-ı-l-ması* 37, *yık-ı-l-ması* 37, *in-i-l-di* 122, *vir-i-l-di* 122, *şaç-ı-l-a* 202; *bögr-i-ş-ür* 20, *ögr-i-ş-ür* 20, *kığr-ı-ş-ur* 23, *yil-i-ş-üp* 27, *ir-i-ş-e* 215, *yap-ı-ş-* 34, 63, *çığr-ı-ş-ur* 23; *esr-i-d-üp* 25, *ağ-ı-t-dı* 165. Şu örneklerde -l- ve -t- ekinden önceki ünlüler yuvarlaktır: *unutdılar* 28, *kırt-u-l-a* 69.

-n- fiilden fiil yapma ekinin yardımcı ünlüsü genellikle düz iken, yuvarlak ünlülü örnekleri de görülür: *bil-i-n-ür* 226, *ol-ı-n-dı* 201, *ol-ı-n-a* 201, 202, *ol-ı-n-ur* 226; *ol-u-n-a* 202; *tut-u-n-madı* 55, *tut-u-n-dum* 192.¹⁹

3. Ünlü Düşmesi

bağrı 32, *gönli* 48, *çığrışur* 23, *kığrışur* 23, *böğrişür* 20, *uykuda* 93, *uyhuyı* 46, *buyruğunu* 87, *ayruğunu* 87, *esridüp* 25.

4. Birleşme

nesne < *ne + ise + ne* (*nesne-y-idi* 187), *nite* < *ne + teg* (*nite* 9, *nitedür* 95), *şöyle* < *şu + eyle* (*şöyle* 175).

B. Ünsüzler

1. g ve ğ seslerinin durumu

a. Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki -g ve -ğ'lar düşmüştür.

kamu (<*kamuğ* ~ *kamağ*) 5, *kişi* (<*kişig*) 98, *kapu* (<*kapıg*) 84, *nite* (<*ne+teg*) 9, *ulu* (<*uluğ*) 103.

b. Yapım eklerinin ve kelimenin bünyesine dahil hecelerin başındaki bazı g ve ğ'lar düşmüştür.

gerek (<*kergek*) 86, *kulağ* (<*kulğak*) 89, *irür-* (<*irgür-*) 30, 68.

c. Çekim eklerindeki g ve ğ'lar düşmüştür.

¹⁹ “*olındı* 201, *tutunmadı* 55” kelimeleri dışındaki örneklerde -n- ekinin yardımcı sesi için ya hareke ya da ünlü kullanılmıştır. Manzum kısımdan sonra aynı sayfada yer alan mensur metinde “*olunup*”örneğinde de ekin yardımcı ünlüsü yuvarlaktır ve uyuma bağlıdır.

- a,-e <-ğa, -ge (hâl eki): *yire 16, yolına 31, bize 57, kapuya 84.*
 -an, -en <-ğan, -gen (sıfat-fiil eki): *olan 34, idenler 39, getüren 58.*
 -alı, -eli <-ğalı, -geli (zarf-fiil eki): *yaradalı 65.*
 -ı, -i <-(ı)ğ, -(i)g (hâl eki): *özünü 35, uyhuyı 46.*

2. Ünsüz Değişmeleri

ķ > ħ değişmesi: *ĥatunla* (ĥatun < ħatun) 103; *uyĥuyı* (uyĥu < uyķu < uyıķu < udiķu) 46; *daĥı* (daĥı < daķı < taķı) 107, 110, 122, 131. Bu kelimelerin ķ > ħ değişmesine uğramayan örnekleri de vardır: *uyķuda 93, daķı 193.*

t > d değişmesi: Metnimizde kelime başında t->d- değişikliği Şu kelimelerde görölmektedir:

dön- 14, 74, dök- 16, 19, deve 20, dinle- 33, dört 35, döse- 59, dil 7, 155, dile- 63, di- 26, degöl 83, düş- 109, dir- 142, deñiz 21, diz- 216, düz- 219.

Kalın ünlölü “daĥı (<daķı <taķı)” kelimesi metnimizde tamamen d’lidir: *daĥı 20, 107, 110, 122; daķı 193.* Tut- fiilinin t’li ve d’li Şekilleri mevcuttur: *dut- (dutuban 218), ĥut- (ĥutdılar 28).* Tut- fiilinden türetilen tutun- kelimesinde ise t->d- değişmesi görölmez: *ĥutun- 55, 192.* Kalın ünlü taşıyan Şu kelimelerde t->d- değişmesi olmamıştır: *ĥaĥıt- 35, ĥal “dal” 159, ĥal- 185, ĥogru 53, ĥol- 128, 170, ĥaş 133, 138; ĥur- 14, 94, 141.*

İki ünlü arasında kalan t’ler sedalılaşarak d olmaktadır: *yaradalı 65, yaradıldı 121, işide 110, işideler 106, işidür “işit-” 5.* Bir yerde ise kafiye gereği -t>-d olmuştur: *işid 52.*

k->g- değişmesi: Eski Türkçede kelime başında bulunan k’lerin bir kısmı Batı Türkçesine geçerken g olmuştur, bir kısmı da k olarak kalmıştır. Metnimizde g’li olarak kabul ettiğimiz kelimeler Şunlardır:

gel- (*gelmez 7, gelür 15, gelün 23*), *gerçek* (*gerçek-ise 117*), *gerek* (*gerek 86, gerek-durur 111*), *getür-* (*getüren 58, getürür 71*), *gibi* (*gibi 20, 39*), *güt-* (*gider 15, gidelüm 23*), *gider-* (*giderür 42*), *gür-* (*gür 69, gür 101*), *giy-* (*giye 102*), *gök* (*gök 65*), *gönül* (*gönül 37, gönülden 42*), *gür-* (*gür 64, gürsin 64*), *gürklü* (*gürklü 103*), *göz* (*gözden 46, gözi 47, göz-ile 66*).

kendü, kes-, kişi kelimeleri k'li olarak kabul edilmiştir.

İki ünlü arasında kalan *ğ* ve *k* sesleri sedalılaşarak *ğ* ve *g* olmaktadır: *içmegi 160, göge 158, virmegün 37, yog-ıdı 29, oğumağ-la 72, kılmag-ıla 89, uçmagıdur 113*.

b/v değişmesi: Eski Türkçedeki bazı kelimelerin ön, iç ve son seslerindeki *b*'ler Batı Türkçesinde *v* olmuştur: *var* (*var-ısa 40*), *var-* (*vara 30*), *vir-* (*virür 5, virildi 122*), *viribi-* (*viribidi 100, 116*), *yavlağ* “*fena, kötü*” *90, çav* (*çavı 3*).

Biz zamirinin eklenmesiyle oluşan *-vuz, -vüz* şahıs ekinde de *b/v* değişmesi söz konusudur: *açavuz 213, düzevüz 213*.

3. Hemzenin “y” olması

Bazı Arapça kelimelerdeki hemzelerin *y* olduğu görülmektedir. Bir kısmında doğrudan *y* kullanılırken, bir kısmında hem hemze hem de *y* birlikte kullanılmıştır.

Şu örneklerde hemze ile *y* birlikte kullanılmıştır: *dāyim* (<*dā 'im*) *174, 215; fāyide* (*fā 'ide*) *57, kāyim* (<*kā 'im*) *215, māyide* (*mā 'ide*) *58*.

Şu örneklerde tamamen y kullanılmıştır: 'acâyiblerin (< 'acâ'ib) 64, dâyim (<dâ'im) 17, ğarâyiblerin (< ğarâ'ib) 64, mülâyim (<mülâ'im) 60, zâyil (<zâ'il) 61, 'alâyık (< 'alâ'ik) 217, 'avâyık (< 'avâ'ik) 217.

4. Ünsüz Düşmesi

Şu kelimelerde bulunan -l- sesi düşmüştür: *getür-* <*keltür-* (*getüren* 58, *getürür* 71), *otur-* <*oltur-* (*otura* 102).

5. Ünsüz Uyumu

Metnimizde bazı eklerin imlâsı kalıplaşmış olup bu ekler ünsüz uyumuna uymamaktadır:

-da, -de (hâl eki): *baş-da* 94, *ayağ-da* 94, *ğaflet-de-dür* 79.

-dan, -den (hâl eki): *yoğ-dan* 10, *ilâh-dan* 177.

-du, -dü, -dı, -di (görülen geçmiş zaman eki): *git-di mi* 77, *uzat-du-m* 178, *ğut-dı* 56, *unut-dı-lar* 28, *ağıtdı* 178.

-dur, -dür (bildirme eki): *ğak-dur* 39, *yoğ-dur* 39.

-duğ, -dük (sıfat-fiil eki): *di-düg-üm* 112, *ricâ kıl-duğ-um* 191.

Metnimizde sedasız ünsüzlerden sonra kullanılan örneği yoktur.

-düğince (zarf-fiil eki): *yet-düğince* 221.

6. Ünsüz Türemesi

a. -y- ve -n- sesleri: Metnimizde bulunan y ve n yardımcı sesleri türeme seslerdir. n 3. şahıs iyelik ekleriyle hâl ekleri ve -ki aitlik eki ile hâl ekleri arasında kullanılır. Ayrıca zamir çekimlerinde görülür. Bunun dışındaki durumlarda birleşen iki unsurda ünlüler arasına y girer.

ğapu-y-a 84, *kendü-y-e* 55, *kendü-y-i* 28, *uyğ-u-y-ı* 46, *ağkâmu-n-ı* 44, 'ilmi-n-e 3, *perdesi-y-ile* 26, *söyle-y-en* 73.

Bu ve *ol* kelimelerinin çokluğunda -n- sesi getirilmemektedir: *bulara* 13, 30; *olar* 108, *olaruñ* 149, 199, *oları* 148, *olara* 148, 147, 107.

b. v türemesi: *Ur-* “*vur-*” kelimesinin başında ses türemesi görülmez (*urdu 135, urmuş-ıdı 138*).

7. Yer Değiştirme

bigi 210.

II. Şekil Bilgisi Özellikleri

A. İSİM

1. Çokluk eki

Metnimizde çokluk eki *-lar, -ler*'dir: *yir-ler 17, bulıd-lar 20, sürür-lar 113, köşk-ler 115, gül-ler 126, kul-lar 169.*

2. İyelik Ekleri

Teklik 1. şahıs iyelik eki: *-(u)m, -(ü)m*

ipüme 34, ğayrı-m-uñ 36, kapu-m-dan 83, kapu-m-da 83, didüg-ü-m 112, dil-ü-m 155, 178, el-ü-m 157, gönñl-ü-m-e 174, dil-ü-m-e 174, luřf-u-m-ı 175, ‘avn-u-m-ıla 176, necât-u-m-a 189, kılduğ-u-m 191, güc-ü-m 221, âlet-ü-m 223, nuřk-u-m-ı 223.

Teklik 2. şahıs iyelik eki: *-(u)ñ, -(ü)ñ, [-(i)ñ]²⁰*

Metnimizde teklik 2. şahıs iyelik ekinin bir örnek (izinden iz-i-ñ-i ayırma 143) dışında, yardımcı ünlüleri yuvarlaktır: ‘aşadur saña bu ten-ü-ñ ve cãn-u-ñ 8, öz-ü-ñ-i 35, aña bu gönñl virmeg-ü-ñ cehl olur 37, ħabīb-ü-ñ bu Qur’ân-durur 38, hıcā-ñ 40, necât-u-ñ dilerseñ 59, ‘aql-u-ñ senüñ-ile iş olmaya 84, cãn-u-ñ 84, varlığ-u-ñ 85, kendü-ñ-i 85, yürüdüg-ü-ñ aňlayasın 85, ola yüz-ü-ñ ař 89, dost-u-ñ-a 119, itikad-u-ñ sen bozmağıl 150, kullar-u-ñ-a 230, kat-u-ñ-da 231.

Teklik 3. şahıs iyelik eki: *-ı, -i, -sı, -sı, [-u, -ü]*

²⁰ Köşeli parantez içindeki ekler dönemin genel özellikleri dışında metnimizde yer alan örnekleri göstermektedir. Dönemin genel özellikleri dışında kullanılan diğer örnekler de köşeli parantez içinde verilmiştir.

mevcûduñ maqşûd-ı 1, 'ilm-i-ne 3, ad-ı-n 22, yol-ı-na 31, yanup bağır-ı 32, örümcek ev-i 36, kamu-sı-n 25, perde-si-y-ile 26, yapılma-sı 37. Teklik 3. şahıs iyelik eki, üç örnekte kelime tabanının ünlülerine bağlı olarak -u, -ü şeklinde yuvarlak ünlülü kullanılmıştır: *ayruğ-u-nı 87, buyruğ-u-nı 87, gönül-ü-ne 207.*

Çokluk 1. şahıs iyelik eki: *-(ü)müz*

Kalın ünlülü örneği metnimizde yoktur: *meşel-ü-müz-ün 96, söz-ü-müz-i 97.*

Çokluk 3. şahıs iyelik eki: *-ları, -leri*

yaş-ları-n 19, gönül-leri 25, 'acâyib-leri-n 64, ğarâyib-leri-n 64, ad-ları-nı 146, dimağ-ları 170.

3. Hâl Ekleri

a. İlgî hâli eki: *-uñ, -ün, -nüñ, [-iñ]*

mevcûd-uñ maqşûdı 1, cānlar-uñ cānı 10, dost-uñ sözidür 33, 'ilm-ün aşlı 56, sen-ün-ile 84, meşelümüz-ün te'vîlin 96, nefs-ün arzûsın 114, biri-nüñ adı 152.

Metnimizde -nuñ şeklinin geçtiği örneğe rastlanmamıştır. Bir yerde -iñ şekli kullanılmıştır (*şuçlular-iñ suçı 226*). Teklik ve çokluk 1. şahıs zamirlerinde ek, -üm şeklindedir: *ben-üm 36, 83, 156, 176, ben-üm-çün 234.*

b. Belirtme hâli eki: *-ı, -i, -n*

Eski Anadolu Türkçesinin diğer eserlerinde olduğu gibi metnimizde de umumî belirtme hâli eki -ı, -i'dir. İyelik 3. şahıslardan sonra hem -ı, -i hem de -n belirtme hâli eki kullanılmıştır.

cezâsı-n 5, yaşları-n 19, adı-n 22, kamusu-n 25, sözi-n 106, devr-i 19, uyhu-y-ı 46, şöhbeti-n-i 67, kendüñ-i 85, içmeg-i 160.

Bazı zamirlerde -nı belirtme hâli eki kullanılır: *bu-nı* 16, 74, 223.

c. Yönelme hâli eki: -a, -e

‘ilmi-n-e 3, *dil-e* 7, *bular-a* 13, *ķamu-y-a* 24, *yolı-n-a* 31, *ipüm-e* 34, *kendü-y-e* 55, *nefsi-n-e* 68, *ķapu-y-a* 84, *da^cvet-e gelen-e uyasın* 88, *üsti-n-e* 110.

ç. Bulunma hâli eki: -da, -de

havā-da 20, *ķuru-da* 21, *deñiz-de* 21, *dil-de* 22, *içi-n-de-ki* 42, *orta-da* 43, *ten-de-dür* 77, *baş-da* 94, *ayaķ-da* 94, *küfr-de* 130.

d. Ayrılma hâli eki: -dan, -den

cān-dan 1, *yoķ-dan* 10, *özi-n-den* 12, *göñül-den* 42, *göz-den* 46, *hün-dan* 61, *ķapu-dan* 82, *leķkeri-n-den* 109, *izi-n-den* 143, *oyun-dan* 192.

e. Eşitlik eki: -ce, -çe

Eski Türkçede ek yalnız ç’li olarak -ça, -çe şeklinde idi. Batı Türkçesinde de başlangıçta yalnız ç’li olmuş, ancak Eski Anadolu Türkçesinden sonra ve Osmanlı sahasında c’li şekilleri de ortaya çıkmıştır.²¹ Metnimizde "nice, niçe" kelimesinde kalıplaşmış olarak görülmektedir: *nice (ne+çe)* 48, *niçe* 202. “-duķca” ve “-dügince” zarf-fiil eklerinde de kalıplaşmış olarak görülür.

f. Yön gösterme eki: -ra, -re

Metnimizde şu kelimelerde kalıplaşmış olarak görülmektedir: *iç-re* (12, 17, 111, 121, 140), *üze-re* 169, *üz-re* 186.

g. Vasıta hâli eki: -n; -la, -le, -ıla, -ile

²¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1985, s. 239.

-n eki iki yerde kullanılmıştır: *kez-i-n 132, ansuz-ı-n 219*. Metnimizde daha çok -ıla, -ile şekli geçmektedir. Ekleşme bu ekte tam olarak görülmemektedir.

hatun-la 103, nuşreti-y-le 122, sürûrı-y-la 233, bir-le 16, rabi' -le 18, oğumağ-la 72, hayrât-ıla 19, zevk-ıla 25, cân-ıla 25, perdesi-y-ile 26, tafşîl-ile 44, sehv-ile 51, kuvvet-ile 63, göz-ile 66, dünyâ-y-ıla 81.

4. Aitlik Eki

Metnimizde -ki aitlik eki bir yerde geçmiştir: *içindeki 42*.

5. İsimden İsim Yapma Ekleri

-lu, -lü: *görk-lü 103, suç-lu-ların 226*.

-lık, -lik: *var-lığ-uñ 8, tar-lığ-a 198*.

-nci: *iki-nci 201*.

-suz, -süz: *an-suz-ın 219, hicâb-suz 137, alet-süz 222*.

-cek: *örüm-cek 36*.

6. Fiilden İsim Yapma Ekleri

-uğ, -ıç: *ayr-uğ-unı 87, buyr-uğ-unı 87, art-uğ 107, uyan-ıç 97, bay-ıç 97*.

-a: *kıs-a-y-ıdı 154*.

-k: *dile-k 212*.

-m: *ör-ü-m-cek 36*.

-mağ, -mek: *vir-meg-ün 37, gör-mek 66, oğumağ-ıla 72, kıl-mağ-la 89, çık-mağ 158, çıkar-mağ-a 159, iç-meg-i 160, kıl-mağ-a 185, tal-mağ-a 185, düz-meg-e 219*.

-(i)ş: *bil-i-ş 84*.

-ma: *yıkıl-ma-sı 37, yapıl-ma-sı 37*.

-u, -ü: -ğ ve -g seslerinin düşmesinden oluşmuştur. *koğ-u-ladım* 170, *yar-u* 220.

-ğu: *uy-ğu-da* (*uyıku<udıku*) 93, *uy-ğu-yı* (<*uyku*)46.

-t : *bin-ü-t-ler* 103.

B. ZAMİR

1. Şahıs Zamirleri

Metnimizde *ben, biz, sen, ol, o, olar, anlar* şahıs zamirleri kullanılmıştır. 3. şahıslar dışında ikili şekiller mevcut değildir. Metnimizde geçen şahıs zamirlerinin yalın ve çekimli örnekleri aşağıdadır.

Teklik ve çokluk 1. şahıs: *ben, biz*

ben 162, 166, 175; *benüm* 83, 156, 176; *beni* 155; *baña* 16, 34, 168; *biz* 213, *bize* 57.

Teklik ve çokluk 2. şahıs: *sen*. Siz zamiri metnimizde yer almamıştır.

sen 2, 41, 53, 83; *senün-ile* 84, *seni* 9, 45, 91; *saña* 8, 35, 41.

Teklik ve çokluk 3. şahıs: *ol~o, olar~anlar*

ol oldı şerif 121, *diye ol dağı* 198; *oldur heme mevcüduñ maşsüdi* 1; *ki dostuña dost muvâfiğ odur* 119; *anuñ yolına toğru şadığ odur* 119, *anuñdur* 11, *anuñ-çun* 14, *anuñ-ıla* 47; *anı ihşâ kıla* 7, *anı dinleyen* 33; *aña* 54, *añadur* 11; *olar kim icâbet idüp gelmeye* 108, *olaruñ arasında* 149, *olaruñ du'âsın* 199, *sev oları* 148, *artuğ ola olara* 107, *olara uyanlar* 147, *olara dilüñ kııl temiz* 148; *ki anlar-durur dінде hem muğtedâ* 147, *anları şâz eylegil* 146, *koğuladım anlara miski- 'abir* 170, *cihân halkına andan oldı nişâr* 141.

2. İşaret Zamirleri

Metnimizde *bu, ol, o, bular* işaret zamirleri kullanılmıştır.

bu uyur 96, saña kenz budur 62, iflâsın giderür budur 62, bunu 16, 74, 223, buña 181, 224, bulara 13, 30, tahâret odur 87, anı işit ki oldur uşûl 92, ne dilerse anı kıılır 4, anda "orada" 114, 133, 135, andan okıyan işiden şafâ bula 195.

3. Dönüşlülük Zamirleri

Metnimizde dönüşlülük zamiri olarak "*kendü*" ve "*öz*" kelimeleri kullanılmıştır.

kendü 26,73; kendüñ 85; kendüyi 28, 77; kendüye 55; kendülere 29. öz leşkeri-y-ile akıtdı kıanın 165, özüñ 69, özüñi 35, göge çıkara özi 164, özini 80, özinden 12.

4. Belirsizlik Zamirleri

Metnimizde yer alan belirsizlik zamirleri şunlardır: *biri, birbirini, cümle, kıamusı, kim ki.*

biri didi 96 ,97 ,98, biri ol-ıdı kim nazar eyledüm 188, biri başda biri ayakda turup 94; birbirine şorişup çığışur 23, ki 'ilmine cümle 'i kılmış çavı 3, o zevkı-ıla kıamusın uş esridüp 25, kim ki kendüye bu Kıur'ânı delîl tutunmadı 55.

5. Soru Zamirleri

Metnimizde "*ne*" soru zamiri kullanılmıştır.

ne dilerse 4, nedendür bulara bu kıayr 13, nedür kıaşıdı 153, sebeb ne bu kıahre 154, ne 'aklı ola 7, ne kıadar 59, 71.

C. SIFAT

1. Niteleme Sıfatları

Metnimizde yer alan niteleme sıfatlarının bazıları şunlardır:

şögirmiş deve 20, za‘îf at-ıla 162, ulu şâh 29, ‘azîm fâ’ide 57, bâkî devlete 91, ulu dâr 98, ulu şâh-durur 112, ulu görklü hatunla 103, ‘azîm naşîbler 107, katı taş-ısa 133.

2. Belirtme Sıfatları

a. İşaret Sıfatları

Metnimizde *bu*, *ol* ve *o* işaret sıfatları kullanılmıştır. *Şu* veya *şol* kullanılmamıştır.

bu tenüñ vü cânuñ 8, bu ad 9, bu hayr 13, bu kapuya 84, bu işe 187, bu encâm 15, bu gökler 16, bu şular 17, bu nebâtât 17, bu hayvân 21, bu cinn ü peri 21.

ol ma‘bûdı 1, ol şerbeti 50, ol kelâm issini 76, ol bâkî devlete 91; o ma‘şûk adın 22, o zevk-ıla 25, o dosta 43, o nûr 47, o habîb 58, o miskîni 198.

b. Belirsizlik Sıfatları

bir: *bir ulu şâh 29, bir gün 93, bir du‘â 196, bir ‘amel 191.*

beher: *beher yire 135.*

cümle: *cümle gönülden 148.*

heme: *heme mevcûduñ maşşûdı 1, heme yoğları 10, heme ‘izzeti 63.*

her: *her ‘acîb fîb-ıla 104, her ‘azîz 227.*

şamu: *şamu ma‘lûmâtı 4, şamu maşlûkât 27, şamu derde 173, şamu başa 138, şamu nefsuñ arzûsın 114, şamu yir 136, şamu ‘illete 49, şamu ‘ilmüñ aşlı 56, şamu hissini 76, şamu teşvîşi 157.*

nice, niçe: *nice gönli 48, niçe derdlere 202.*

c. Sayı Sıfatları

Sayıların adlarını göstermeleri bakımından isimdirler. Ancak sayı isimleri, kullanılışları bakımından sıfat görevindedirler. Metnimizde az sayıda sayı sıfatı kullanılmıştır: *iki cihānuñ faħrı 58, iki melek 93, iki nesne-y-idi 187, bu üç cevherün ma' deni 140, baķup dört yaña 35*. Metnimizde bir yerde sıra sayı sıfatı kullanılmıştır: *ikinci sebeb 201*.

ç. Soru Sıfatları

ne: *ne yolda yürüdügün aňlayasın 85*.

Ç. ZARF

1. Zaman Zarfları

ba' d-ezîñ "bundan sonra": *işit ey aħî ba' d-ezîñ bir kelām 153*.

dāyim <dā'im "sürekli, her zaman": *aķar yirler içre dāyim bu şular 17, yürüdi dilüme dāyim nam-ı Haķ 174, beķā devlete irişe ol dāyim 215*.

girü: *celāl perdesi-y-ile kendü girü / nihān oluban didi gelüñ berü 26, ire hatmine inşā 'allāh girü 220*.

bir gün: *bir gün geldi 93*.

hep: *aradum göñül şehrini külli hep 189*.

kaçan kim: *kaçan kim birinüñ adı aňıla 152*.

müdām "sürekli": *izinden izini ayırma müdām 143*.

o dem, ol dem "o zaman": *o dem bilinür 226, küfür leşkeri buldı ol dem hezem 135*.

yarın: *yarın bulmağ-ıçun ħalāş 200*.

2. Yer Zarfları

ara: *aradan daħı götüre idi 75*.

berü : *celāl perdesi-y-ile kendü girü / nihān oluban didi gelüñ berü 26*.

yaña: *özünü tağıtma baķup dört yaña 35, daħı bir yaña dönmeye 74*.

3. Miktar Zarfları

birez: *birez ötüben 218.*

bir kez: *yüzünü gören nürünü bir kez 132.*

çok: *çok ide azı 16.*

delim: *bula ecrini ol kerimden 'azim / kerem ehline fazlı anuñ delim 229.*

katı: *katı çoğ-ıdı 63, yapış Kur'āna kuvvet-ile katı 63.*

ne kadar: *ne kadar okur-ısañ artar 71.*

ol kadar: *yog-ıdı benim miqdārum ol kadar 156.*

4. Tarz Zarfları

añsuzın: *şürü' eyledüm düzmege bu kitāb / Ecel irmedin añsuzın der-şitāb 219.*

bir: *anuñ şun'ına sen bir añlayu bağ 2.*

bir bir: *ider bir bir 'ayān 46, bir bir göz-ile göresin 66.*

hergiz: *irürmedi nefsine hergiz halel 68.*

şöyle: *işāret baña şöyle kıldı ilāh 175.*

yine: *yine kıldı 30, o dostuñ sözidür yine bu kelām 33.*

D. EDAT

1. Çekim Edatları

bigi: *güneşi bigi 210.*

gibi: *şögirmiş deve gibi 20, anuñ gibi hağdur 39*

birle: *ıtuta Hağ anı fazlı birle bi-ğam 206, bu gökler bükā birle hem ābını /döker... 16.*

diyü: *dağı bir yaña dönmeye diyü yöni 74*

içre: *heme hayret içre müdehhiş çalup 12, ağar yirler içre dāyim bu şular 17, kamu mağlūkāt içre 121, gönül hazinesi içre 140.*

içün: Metnimizde -çun, -çün, -ıçun, -içün şeklinde geçmektedir. *anuñ-çun 14, 121, 178, 213, teberru'-çun 194, bunuñ-çun 218, hil'at-ıçun 99, dürr-içün 185, bulmağ-ıçun 200, ulaşmağ-ıçun 200, kılmağ-ıçun 221.*

üzere, üzre: *bu kullar üzere 169, kulları üzre 186.*

2. Bağlama Edatları

a. Şart bildirenler

eger: *eger ol seni kılmayaydı 9, eger olduñ-ısa sen chl-i iftikâr 41, eger Kur'ân ehli bileydi 74, eger gerçek-ise 117, eger kısa-y-ıdı 154, eger benüm miqdârum bu-y-ıdı 161.*

egerçi: *egerçi cāhiller işi sehv olur 225.*

er “eğer, olur ise”: *yarın bulmağ-ıçun halâş er 'azâb / ulaşmağ-ıçun cennete bi'-itâb 200.*

b. Sebep ve sınırlama bildirenler

çü: *çü kalmadı bağçevân ide tîmâr 127, ilâh ol Resûli çü ba's eyledi 129, çü bu gönlüme oldu ilhâm-ı Hâk 174.*

çün: *çün kamu yir aña Tur-ıdı çün Mûsâ 137, çün ilâhdan gele kula tevfiğ-ı 'avn 177.*

çünkü: *velî okıyan çünkü gafletdedür 79.*

pes: *şahâret gerek pes bu yolda saña 86, kamu cânlaruñ cânı pes olur 10.*

velî: *velî okıyan çünkü gafletdedür 79, velî âletüm az-ıdı 222, velî vaqt-ı vus'at iken yog-ıdı 217.*

velî çün: *velî çün bilürdüm Hâkkuñ luftını 163.*

zîrâ: *anı okumağla olur şöhbeti / zîrâ 'aşıka dost-ıla ülfeti 72.*

zîre kim: *zîre kim bu tabîb-i 'ıtr rahmân-durur 173.*

c. Cümle bağlayıcıları

ki: *bilesin ki oldur 3, yilişüp kamu maḥlūḳāt ister anı ki ḳanda-durur 27, rāh bula / ki kendülere bir ulu şāh bula 29, aña ḳıl yaḳınūñ ki imān-durur 38, anuñ gibi ḥaḳdur ki yoḳdur gümān 39.*

kim: *ne ‘aḳl ola kim anı iḥşā ḳıla 7, zī-şerbet kim ṭabībi Allāh ola 50, aḥī bil kim ev yapan Allāh-durur 112, ba‘iṣ ne-y-idi kim beni yıldı 155, biri ol-ıdı kim nazār eyledüm 188, ola kim ḳıla bir du ‘ā şıdḳ-ıla 196.*

ç. Sıralama ve atıf bildirenler

daḥı: *görüben anı işideler sözün/ daḥı artuḳ ola olara na‘im 106-107, virildi nübüvvet siyādet aña daḥı nuşretiyle ḥimāyet aña 122, virüp eyledi küfrde ḡālib anı / daḥı hey`eti hem belāḡat faşīḥ 130-131.*

ile: *beḳā devleti ile yüce rütbeti 182, zārūrī vaṭan ḳıldı ḥār-ıla mār 127.*

u, ü: *bu cinn ü peri 21, āh u ḥasret 51, şaḳıyy ü dalīl 55, arz u semā 120, zād u devleti 205.*

vü: *bu tenüñ vü cānuñ 8, anuñ teni vü cānı 172, rızā vü ḳabül 183, ziyā vü sürürıyla 207.*

yā: *ne ki gelecekdir yā geldise 65, yüzünñ gören nūrını bir kezin / yā üzñ-ile sem‘ iden anuñ sözün 132.*

yāḥūd: *yāḥūd okıyanuñ ḳatına iriş 67.*

d. Benzetme edatları

nitekim: *nitekim helāk eyledi düşmenin 165, nitekim ḥaberde gelüpdür 92.*

e. Karşılaştırma edatları

ne... ne... ne: *ne şehirler ne köşkler tāt ne taḥt 115.*

hem... hem: *‘ulūm-ı ‘uḳūhyla aḥlāḳı hem aña virmiş-idi o ḥallāḳı hem... 139.*

gehî... gâh: *gehî iner gâh çıkar 14, gehî bu nebâtât biter gâh şolar 17.*

f. Açıklama bildirenler

ya'nî: *zarûrî vaţan kıldı hâr-ıla mâr // ki ya'nî bu yir tıldı küfr-ile şirk 127-128, ta arrub-ıla oldı zâr u devleti // yanî ol Umûr Pa a şâhib-i kerem 206-207.*

3. Kuvvetlendirme Edatları

da ı: * urtula özüñ da ı 69,  am üstine da ı 'itâb u 'ikâb işide 110, aradan da ı götüre idi hicâb 75, anuñ iltiması-y-ıdı bir da ı bu d rri sebab düzmege 219.*

de: *sen de  urma ey yâr 141, du 'â kıl sen de rızvân-ıla 152.*

hem: *giderür gön lden a ar hem  uşaş 42, ola-y-ıdı dost-ıla hem itti ad 78, rızâ-y-ıla anlar şâz eylegil / hem adlarını dilde yâd eylegil 146.*

4. Soru Edatları

 anda: *yili up  amu ma l kât ister anı / ki  anda-durur bulalar ol kânî 27.*

nite: *nite a ılap s yleneydi bu ad 9, nite   mrâh ola 50, nited r ki Ha  bunı kıldı velî 95.*

5. G sterme Edatları

i bu: *i bu na' mden 109.*

u : *u  esrid p 25.*

6.  a ırma-Hitap Edatları

ey: *ey dost olan 34, ey yâr 98 ,141, ey ra  m 231, ey ker m 231, ey ilâh yarlı a 216, ey a ı 153, 166.*

E. FİİL

1. İsimden Fiil Yapma Ekleri

-a-, -e-: *dil-e-düm* 168; *uz-a-t-dum* 178, *yarlığa!* (*yarlıg-a-*) 198.

-la-, -le-: *bağ-la-yan* 45; *iş-le-n-ür* 222, *iş-le-düm* 223, *eş-le-düm* 223; *ög-le-mez* 96; *koğu-la-dım* 170, *koğu-la-n-alar* 104; *söy-le-n-eydi* 9, *söy-le-ye* 178.

-de-, -te-: *il-te-di* 155; *yil-te-di* 155; *is-te-r* (*is-te- <iz-de-*) 27, *ister-iseñ* 62.

-k-: *ac-ı-k-maz* 61.

-şa-: *şu-şa-yana* 32.

2. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

-ma-, -me- (olumsuzluk eki): *kı-l-ma-yaydı* 9, *tağıtma* (*tağıt-ma-*) 35, *tutun-ma-dı*, *irür-me-di* 68, *dön-me-ye* 74, *gel-me-ye* 108, *kı-l-ma-ya* 108, 224, *uy-ma-dı* 116, *uy-ma-yandır* 121, *kal-ma-dı* 127, *tırma* (*tır-ma-*) 141, 144, *ayırma* (*ayır-ma-*) 143, *unutma* (*unut-ma-*) 145, *az-ma-ğıl* 150, *bürin-me-ye* 207, *boz-ma-ğıl* 150, *ol-ma-ya* 177, *bırakma* (*bırak-ma-*) 198, *kal-ma-ya* 220, *ko-ma-ya* 228.

-ar-, -er- (ettirgenlik eki): *gid-er-ür* 42, *gider* (*gid-er-*) 46, 145, *gid-er-ür* 62, 71, *çık-ar-a* 164.

-ur-, -ür- (ettirgenlik eki): *ir-ür-di* 30, *ir-ür-ür* 60, *ir-ür-medi* 68, *ta-dur-muş* 24.

-dur- (ettirgenlik eki): -dür- şekli metnimizde yoktur. *ol-dur-ur* 10, *kan-dur-up* 32. Eski Türkçe döneminde -tur-, -tür-, -dur-, -dür- şekilleri bulunan ekin Eski Anadolu Türkçesinde sadece d'li şekilleri vardır. Ancak t'li şekilleri “getür-<kel-tür-” ve “otur- <ol-tur-” fiillerinde kalıplaşmış olarak görülür: *getüren* 58, *getürür* 71; *otura* 102.

-t- (ettirgenlik eki): *esr-i-d-üp* (~*esri-d-üp*) 25, *tağ-ı-t-ma* 35, *ağ-ı-t-dı* 165, *uza-t-dum* 178.

-ş- (işteşlik eki): *bögr-i-ş-ür 20, ögr-i-ş-ür 20, kıgr-ı-ş-ur 23, yil-i-ş-üp 27, ir-i-ş-ür 113, yapış (yap-ı-ş-) 34, 63, çıgr-ı-ş-ur 23.*

-n- (edilgenlik ve dönüşlülük eki): *söyle-n-eydi 9, ol-ı-n-dı şürû' 201, imlâ ol-ı-n-a 201, 'afv ol-ı-n-ur 226, tîmâr ol-ı-n-a 202, bil-i-n-ür 226, büri-n-meye 207, tut-u-n-madı 55, ko-n-ılup 57, şığ-ı-n-an 70, koçula-n-alar 104, tut-u-n-dum 192.*

-l- (edilgenlik ve dönüşlülük eki): *añ-ı-l-up 9, yık-ı-l-ması 37, yap-ı-l-ması 37, in-ı-l-di 57, kon-ı-l-up 57, vir-ı-l-di 122, saç-ı-l-a 202; kapumdan ıķıl (ıķ-ı-l-) 83.*

-y- : *ko-y-adum 156, 157.*

3. Birleşik Fiiller

a. Bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller

Metnimizde *ol-*, *it-*, *eyle-*, *ķıl-* asıl yardımcı fiillerinin yanında kullanıldıkları yere göre *tut-*, *bul-*, *ur-*, *sür-* fiilleri de yardımcı fiil olarak kullanılmıştır.

ol-, olun-, olun- ile yapılanlar: *'aķl ol- 7, nihān ol- 26, selām ol- 33, dost ol- 34, rāst ol- 34, cehl ol- 37, sehl ol- 37, fetḥ ol- 41, ehl-i iftikār ol- 41, ḥayāt ol- 48, gümrāh ol- 50, mümteşil ol- 52, helāk ol- 54, şaķī ol- 55, ḍalīl ol- 55, pişvā ol- 56, 'idām ol- 61, ḥışn-ı ḥaşīn ol- 69, semi' ol- 73, fetih-i bāb ol- 75, ittiḥād ol- 78, ıraķ ol- 83, biliş ol- 84, destūr ol- 84, şerīf ol- 121, līn ol- 133, nişār ol- 141, mühtedā ol- 147, 'aṭṭar ol- 171, tefriķ-i bevn ol- 177, 'azīz ol- 181, müşahid ol- 184, sā'ī ol- 187, şifā ol- 195, sebeb ol- 199, ziyād ol- 208, 'ādet ol- 211, enīs ol- 214, ķāyim ol- 215, dāyim ol- 215, munaķķaş ol- 220, 'afv ol- 225, sehv ol- 225; şürû' olun- 201, imlā olun- 201, tîmâr olun- 202; nişār olun- 202.*

it- ile yapılanlar: *seyr it- 15, def'it- 16, bî-ķarār it- 19, esr it- 25, reyb it- 39, men' it- 45, kibr it- 54, terk it- 87, müheyyā it- 99, icābet it- 101, tīmār it- 127, sem'it- 132, tefvīz it- 149, ok it- 164, zamm it- 194, cem' it- 194, rahmet it- 197, ķabūl it- 199, zemm it- 231, a'n it- 232.*

eyle- ile yapılanlar: *zıkr eyle- 22, fikr eyle- 22, Őeydā eyle- 24, Őalā eyle- 59, ba's eyle- 129, baħŐ eyle- 129, ğālib eyle- 130, Őāz eyle- 146, yād eyle- 146, helāk eyle- 165, Őürū'eyle- 166, 219, du'ā eyle- 167, Őenā eyle- 167, iftikād eyle- 180, nazār eyle- 188, sefer eyle- 188, dilek eyle- 211, cehd eyle- 221, 'ahd eyle- 221, ķabūl eyle- 230, bol eyle- 230.*

ķıl- ile yapılanlar: *iħŐā ķıl- 7, icād ķıl- 9, ĥoŐ ķıl- 32, teraħħum ķıl- 30, rehber ķıl- 40, zāhir ķıl- 43, bāhir ķıl- 43, selāmet ķıl- 53, ĥilāf ķıl- 54, 'amel ķıl- 68, mūlevveŐ ķıl- 80, merdūd ķıl- 82, 'amel ķıl- 89, binā ķıl- 98, Őalā ķıl- 100, tena'um ķıl- 101, Őoħbet ķıl- 106, nazār ķıl- 108,181, iltifāt ķıl- 111, ebedī ķıl- 115, vaĥan ķıl- 127, avāf ķıl- 137, Őefā'at ķıl- 144, temīz ķıl- 148, du'ā ķıl- 152, 227, i'timād ķıl- 166, istiħare ķıl- 167, hediyye ķıl- 171, iŐāret ķıl- 175, penāh ķıl- 175, 'ināyet ķıl- 176, kelām ķıl- 176, tercūme ķıl- 185, maķasīd ķıl- 196, iltimās ķıl- 203, iĥtilā' ķıl- 224, bol ķıl- 227, mūstaķīm ķıl- 228, 'azīz ķıl- 231, feraħ ķıl- 233, 'itāb ķıl- 234.*

bul- ile yapılanlar: *necāt bul- 48, 134, Őafā bul- 49, tilāf bul- 54, selāmet bul- 172, 'avn bul- 178, ĥalaŐ bul- 200, saķīm bul- 228, 'azīm bul- 229.*

ĥut- ile yapılanlar: *ķulaķ ĥut- 89, 117.*

ur- ile yapılanlar: *ķadem ur- 135.*

sūr- ile yapılanlar: *'iŐret sūr- 103.*

b. Bir fiil ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller

Metnimizde *u-* ve *gör-* yardımcı fiilleri ile oluşturulan tasvirî fiiller görülmektedir.

gör- (devamlılık fiili): *alı gör 141, dire gör 142, kese gör 143.*

u- (olumsuz yeterlik fiili): *bilümeeydi 77, bulmadum 191.*

4. Şahıs Ekleri

a. İyelik menşeli şahıs ekleri: Görülen geçmiş zaman ve şart çekiminde kullanılan bu eklerin bütün şahısları metnimizde yer almamıştır. Ayrıca istek çekiminin teklik birinci şahsında da iyelik menşeli şahıs eki kullanılmıştır.

Teklik 1. şahıs eki *-m*: *diledü-m 168, du'â eyledü-m 167, aradu-m 189; kıla-m 161, şaç-a-m 168, cem' ide-m 194.*

Teklik 2. şahıs *-ñ*: *dilerse-ñ 59, uyarsa-ñ 91.*

Teklik 3. şahıs eki: \emptyset

Çokluk 3. şahıs eki *-lar, -ler*: *unutdı-lar 28, oldu-lar helâk 54, buldı-lar 54.*

b. Zamir menşeli şahıs ekleri: Görülen geçmiş zaman, şart ve emir çekimi dışındaki kiplerde kullanılmaktadır.

Teklik 1. şahıs eki *-am, -em*: *bilür-em 179, umar-am 224, du'â kıılır-am 227.*

Teklik 2. şahıs eki *-sın, -sin*: *diler-sin 66, irür-sin 91; bile-sin 3, bula-sın 49, uya-sın 88, göre-sin 64, vara-sın 86.*

Teklik 3. şahıs eki: Eksizdir. Öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zaman çekiminde bazı durumlarda 3. şahısta *-dur, -dür, -dir* kuvvetlendirme ekleri kullanılmıştır: *dimiş-dür 83, gelecek-dir 65.*

Çokluk 1. şahıs eki *-vuz, -vüz*: *aça-vuz 213, düze-vüz 213.*

Çokluk 3. şahıs eki *-lar, -ler*: *seyr ider-ler 13, bile-ler 13, bula-lar 27, yiye-ler 104, ala-lar 107.*

5. Şekil ve Zaman Ekleri

a. Görülen geçmiş zaman: Eski Anadolu Türkçesinde görülen geçmiş zaman ekinin ünlüsü düzlük yuvarlaklık uyumuna uymaz. Metnimizde teklik 1. şahıs ile teklik ve çokluk 3. şahısların çekimi mevcuttur.²²

Teklik 1. şahıs eki -du-m, -dü-m, [-dı-m]: *dile-dü-m 168, şürü' eyle-dü-m 166, du'ā eyle-dü-m 167, şenā eyle-dü-m 167, kı-l-du-m 175, ara-du-m 189, yara-du-m 190, tutun-du-m 192*. Bir örnekte -dı-m şekli geçmiştir: *koşula-dı-m 170*.

Teklik 3. şahıs eki -dı, -di: *di-di 26, kı-l-dı 30, tut-dı 56, inil-di 57, şalā eyle-di 59, gel-di 90, düz-di 99, viribi-di 100, yaradıl-dı 121, viril-di 122, kıru-dı 126; tutun-ma-dı 55, irür-me-di 68, kı-l-ma-dı 111, uy-ma-dı 116, kal-ma-dı 127; git-di mi 77*.

Çokluk 3. şahıs eki -dı-lar, -diler: *tut-dı-lar 28, unut-dı-lar 28, ol-dı-lar helāk 54, bul-dı-lar 54*.

b. Öğrenilen geçmiş zaman: Eki -mış, -miş'tir. Metnimizde sadece teklik 3. şahısı mevcuttur: *kıl-mış 3, şadur-mış 24, şeydā eyle-miş 24, di-miş-dür 83*.

Metnimizde -up, -üp, -ıp zarf-fiil eki, -dur, -dür ekiyle birlikte öğrenilen geçmiş zaman fonksiyonunda kullanılmıştır: *kıl-updur 82, düz-üpdür 114, gel-üpdür 92, kı-l-ıpdur 204*.

²² Manzum kısımdan sonra aynı sayfada yer alan mensur metinde bulunan bir örnekte uyuma bağlı olarak çokluk 1. şahıs çekimine ait örnek yer almıştır: *Evvelā bu kitābı ibtidā kıldıq*.

c. Geniş zaman: Eki -r, -ur, -ür, -ar, -er'dir. Olumsuz şekli -maz, -mez eki ile yapılmıştır. Sadece teklik 3. şahsın olumsuzu mevcuttur.

Teklik 1. şahıs: *bil-ür-em 179, um-ar-am 224, du 'â kı1-ur-am 227.*

Teklik 2. şahıs: *dil-er-sin 66, ir-ür-sin 91.*

Teklik 3. şahıs: *ķamu ma' lümâtı bil-ür 4, anı kı1-ur 4, işid-ür gör-ür 5, yoķdan ol oldur-ur 10, tıtan ol-ur 33, bögrışür 20, bilinür 226, Őuçlularıñ Őuçu 'afv olun-ur 226, anuñ-çun dön-er 14, gehî in-er gâh çık-ar 14, seyr ider 15, aķ-ar yirler içre 17, gehî bu nebâtât bit-er gâh Şol-ar 17, Şuyın içmegi um-ar 160; anuñ luĒfi gel-mez dile 7, añlamaz 96, meşelümüzñ te 'vilin ögle-mez 96, ķo-maz Şübhe ortada 43, bu hünden yiyenler acıķ-maz 61, iriş-mez aña hiĒ cihânda zevâl 70.*

Çokluk 3. şahıs: *seyr id-er-ler 13.*

ç. Gelecek zaman: Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde pek görülmeyen -acak, -ecek gelecek zaman eki metnimizde bir örnekte kullanılmıştır. *gel-ecek-dir 65.*

d. Şart: Eki -sa, -se'dir. Manzum metinde cevherî fiille (birleşik çekimde) kullanılan örnekleri vardır: *dile-r-se-ñ 59, uy-ar-sa-ñ 91, dile-r-se 4.*

e. İstek: Eki -a, -e'dir.

Teklik 1. şahıs: *ķıl-a-m 161, Şaç-a-m 168, hediye kı1-a-m 171, kı1-a-m tercüme 181, 193, aç-a-m 171, 'inayet kı1-a-m 176, zamm id-e-m 193, cem' id-e-m 194.*

Teklik 2. şahıs: *bil-e-sin 3, 153, bul-a-sın 49, 142, uy-a-sın 88, koy-a-sın 88, ol-a-sın 118, gör-e-sin 64, 66, kıl-a-sın kelâm 174, var-a-sın 86, tut-a-sın 87, 89, egle-y-e-sin 85, aıla-y-a-sın 85.*

Teklik 3. şahıs: *'akl ol-a 7, ihşâ kıl-a 7, gel-e 18, bul-a 29, var-a 30, kırtul-a 69, tur-a 103, 'işret sür-e 103, vir-e 105, düş-e 109, işid-e 110, aıl-a 152, çok id-e 164; dönme-y-e 74, iş olma-y-a 84, biliş olma-y-a 84, gelme-y-e 108, nazâr kıılma-y-a 108, kıoma-y-a 228, bürinme-y-e 207.*

Çokluk 1. şahıs: *kıl-a-vuz 212, aç-a-vuz 213, düz-e-vüz 213.*

Çokluk 3. şahıs: *bil-e-ler 13, bul-a-lar 27, kıokulan-a-lar 104, yiy-e-ler 104, kıl-a-lar 106, işid-e-ler 106, al-a-lar 107, kıoy-a-lar 169.*

f. Emir: Metnimizde emir çekiminin bütün şahısları yoktur.

Teklik 2. şahıs: Eksiz; -ğıl, -gil: *sev 148, bak 2, yapış 34, bil 36, kıl 83, uyan 46, iç 49, işid 52, uy 53, gör 64, okı 66, iriş 67, gir 69, işit 92, aıla 114, tut kıulaş 117; tağıtma 35, kıoma 67, turma 141, 144, bıraşıma 193; , bil-gil 36, şâz eyle-gil 146, yâd eyle-gil 146, kıo-ğıl 149, çıkar-ğıl 151, kıabül eyle-gil 230, bol eyle-gil 230, götür-gil 232, kıl-ğıl feraş 233; bozma-ğıl 150, azma-ğıl 150, kıılma-ğıl 'itâb 234.*

Teklik 3. şahıs eki -sün: *raşmet it-sün 197.*

Çokluk 1. şahıs eki -alum, -elüm: *şenâ kııl-alum 1, gid-elüm 23.*

Çokluk 2. şahıs eki -(ü)ñ: *gel-üñ 23, 26.*

6. Bildirme ekleri ve cevherî fiil

Eski Türkçedeki er- fiili Eski Anadolu Türkçesinde i- şeklini almıştır. i- fiili geniş zaman çekiminde isim unsuru ile şahıs zamirleri arasında eridiğı için 1. ve 2. şahıs çekiminde şahıs zamirlerinin ekleşmesiyle oluşan şahıs ekleri birer bildirme eki durumuna geçmiştir. 3. şahıs çekiminde ise i- fiili yerine tur- yardımcı fiili ekleşmiştir. i- fiilinin ekleşen geniş zamanı dışında

görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kiplerinde çekimi yapılmaktadır.

Metnimizde i- fiilinin öğrenilen geçmiş zaman çekimi yoktur. Görülen geçmiş zaman ve şart çekimlerinin de bütün şahıslarının kullanılmadığı görülmektedir. Çekimlerde i- fiili genellikle korunmuştur. i- fiili “*yoğ-udı 217*”örneğinde benzeşme sonucu yuvarlaklaşmıştır.

a. i- fiilinin isim soylu kelimelerle kullanılışı

aa. Geniş zaman (bildirme ekleri): Metnimizde bildirme eklerinin bütün şahısları kullanılmamıştır.

Teklik 2. şahıs eki *-sün*: Eski Anadolu Türkçesinde teklik 2. şahıs bildirme eki *-sın, -sin* şeklinde düz-dar ünlülü iken inceleme yaptığımız metinde ek, benzeşme sonucu yuvarlak ünlülü kullanılmıştır: *degül-sün kapumda benüm sen kabül 83*.

Teklik 3. şahıs eki *-dur, -dür, -durur*: Metnimizde tur- fiilinden ortaya çıkan 3. şahıs bildirme ekinin hem *-durur* hem de *-dur, -dür* şekli mevcuttur. *-dur, -dür* eki hece yutulması sonucunda meydana gelmiştir.

ol-dur kadîr ü kavî 3, ahad-dur 2, ‘alîm-dür kamu ma‘lûmâtı bilür 4, anuñ-dur 11, sözi-dür 33, yoğ-dur 39, hağ-dur 39, gafletde-dür 79, sehvetde-dür 79; Kur ‘ân-durur, tıbyân-durur 31, îmân-durur 38, ne-durur 46, anlaruñ işi-durur 51, Allâh-durur 112.

ab. Görülen geçmiş zaman: *delîl yoğ-ıdı 299, yoğ-ıdı 124, 157, kısa-y-ıdı 154, ne-y-ıdı 155, bu-y-ıdı 160, ol-ıdı 188, iltiması-y-ıdı 216, çoğ-ıdı 217, az-ıdı 222, katı cür ‘et-ıdı 223, nâci-y-ıdı 137, hâcî-y-ıdı 137, Tur-ıdı 136, ‘ulûmıydı 121, degüldi çıra 161.*

ac. şart kipi: *var-ısa 40, gerçeğ-ise 117, taş-ısa 133.*

b. Fiillerin birleşik çekimi

Fiillerin birleşik çekimi (birleşik zamanlı fiil çekimi) i- fiilinin görülen geçmiş zamanı (hikaye), öğrenilen geçmiş zamanı (rivayet) ve şart şekilleri ile yapılmaktadır. Metnimizde fiillerin birleşik çekiminde i-fiili umumiyetle düşmemiştir. Metnimizde rivayet şekli yoktur.

ba. Hikaye tarzı: Metnimizde öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman ve istek çekiminin hikayesi mevcuttur.

urmuş-ıdı 138, irmiş-idi 138, virmiş-idi 139, olmuş-ıdı 124; bilürdüm 158, 163, alurdu 133, olurdu 133, bulurdu 134, kılırdı 137, yaturdu 93, öter idi 125; koyadum 156, 157, şunaydum 157, olaydum 162, bulaydum 189, bileydi 74, olaydı 75, vireydi 76, göreydi 76, gideydi 78, ola-y-ıdı 78, söyleneydi 9, götüre idi 75, kılmayaydı 9.

bb. Şart tarzı: Metnimizde geniş zaman ve görülen geçmiş zamanın şartına ait örnekler bulunmaktadır.

dilerseñ 59, 63, 64, 118, 144, 151, oğur-ısañ 71, ister-iseñ 62, uyarsañ 91, dilerse 4; olduñ-ısa 41, geldise 65, oldısa 65.

7. Sıfat-fiil ekleri

-miş: *şögir-miş deve gibi 20, öl-miş-e 48.*

-duğ, -dük: *di-düg-ümüz 31, yüri-düg-üñ 85, di-düg-üm 112, ricâ kılduğ-um 191.*

-an, -en: *şuşa-y-an-a 32, dinle-y-en 33, tut-an 33, bağla-y-an 45, dost ol-an 34, rāst ol-an 34, reyb id-en-ler 39, sür-en 45, iç-enler 50, kılanlar 54, getir-en 58, yi-y-en-ler 61, okı-y-an-uñ 67, şığın-an 70, söyle-y-en 73, okı-y-an 79, gel-en-e 88, uyma-y-an-dur 121, gör-en 132, sem' id-en 132, ir-en*

136, uy-an-lar 147, ir-en-e 171, işid-en 195, düz-en-e 197, kı-l-an ittilâ' 224, sög-en-e 231, ta'n id-en-ün 232.

8. Zarf-fiil ekleri

-a, -e: *dîr-e gör 142, kes-e gör 143.*

-u, -ü, -ı: *añla-y-u baq 2, gir-ü 26, 220, di-y-ü 74, al-ı gör 141.*

-duqca: *oqtı-duqca 75.*

-dügince: *yet-dügince 221.*

-icek: *irme-y-icek 157.*

-madın, -medin: *tur-madın 14, ir-medin 219.*

-up, -üp, [-ip]: *zıkr eyle-y-üp 22, fikr eyle-y-üp 22, şoriş-up 23, esrid-üp 25, esr id-üp 25, yiliş-üp 27, yan-up 32, kandur-up 32, baq-up 35, kal-up 12, şal-up 12, men' id-üp 45, konıl-up 57, oqtı-y-up 68, gel-üp 78, mülevves kı-l-up 80, terk id-üp 87, tur-up 94, şor-up 94, müheyâ id-üp 99, icâbet id-üp 108, getür-üp 123, gel-üp 129, vir-üp 133, tefvîz id-üp 149, yügür-üp 162, al-up 162, kı-l-up 167, 180, yil-üp 172, bul-up 183, 205, gir-üp 185, işid-üp 197; döşe-y-üp 59.*

-uban, -üben: *nihân ol-uban 26, müşâhid ol-uban 184, def' id-üben 16, kibr id-üben 54, bul-uban 61, kı-l-uban 101, 166, tut-uban 103, 169, gör-üben 106, çek-üben 110, iç-üben 134, dut-uban 218, öt-üben 218.*

-alı: *yarad-alı 65.*

-erek: *ög-erek 85.*

-ken: *vüs'at i-ken yog-udı 217.*

METİN

El-cildü'l-evvel min tefsiri'l-Ḳur'āni'l-'azim ve kelāmühu'l-ḳadim

- 1 Ḳılalum şenā cāndan ol ma' būdı
Ki oldur heme mevcūduñ maḳşūdı
- 2 Vāhiddür şerīkden münezzeh o Ḥaḳ
Anuñ şun' ma sen bir añlayu baḳ
- 3 Bilesin ki oldur ḳadīr ü ḳavī
Ki 'ilmine cümle'i ḳılmış çavı
- 4 'Alīmdür ḳamu ma' lūmātı bilür
Mürīddür ne dilerse anı ḳılur
- 5 Semī' dür başırdür işidür görür
Ḳamu fi' lī ḳavlī cezāsın virür
- 6 Raḫīm ü ḫalīm ü 'aṭūf u kerīm
Ebed pādişah-durur dāyim muḳīm
- 7 Laṭīfdür anuñ luṭfi gelmez dile
Ne 'aḳl ola kim anı ihşā ḳıla
- 8 Ḳamu varlıguñ elde ni' met anuñ

-   Adur saa bu ten ü cnu
 9 Eger ol seni klmayaydı  cd
 Nite aılup syleneydi bu ad
 10 Kmu cnlaru cnı pes ol-durur
 Heme yoları yodan ol oldurur
 11 Anudur haıat be v vcd
 Bı mil-i ye aadur scd
 12 Heme hayret ire mdehhi klup
 Hc v tefekkr zinden alup
 13 İderler zhirde btında   seyr
 Bileler nedendr bulara bu hayr
 14 Anu-un dner trmadın bu felek
 Geh iner gh  ıkar ber-semek
 15 Ay u gn bu encm heme seyr ider
 Nehr (u) leyl-ile gelr gider
 16 Bu gkler bk birle hem bını
 Dker yire def idben hbını
 17 Aar yirler ire dyim bu ular
 Geh bu nebtt biter gh olar
 18 Daı bu ful-erba a yay u gz
 it hem rab-ile berd gele gz
 19 İder devri hayrt-ıla b-krr
 Dkp yaların bu trba krr
 20 Havda bulıdlar daı bgrir
 girmi deve gibi hem grir
 21 Kruda deizde bu hayvn daı
 Bu cinn ü per (v) hem insn daı
 22 O ma  adın dilde zkr eyleyp
 Vil-i triını fikr eyleyp

- 23 Biribirine şorışup çığrışur
Gelün gidelüm dosta diyüp kığrışur
- 24 Zihî ma' şūķ kāmuya zevķ-ı ' ışķ
Tadurmış şeydā eylemiş şevķ-ı ' ışķ
- 25 O zevķ-ıla kāmusun uş esridüp
Göñülleri cān-ıla hep esr idüp
- 26 Celāl perdesi-y-ile kendü girü
Nihān oluban didi gelün berü
- 27 Yilişüp kāmı maḥlūkāt ister anı
Ki kanda-durur bulalar ol kānı
- 28 Yöni her biri bir yaña tutdılar
O zevķ-ıla kendüyi unutdılar
- 29 Bulara delīl yoğ-ıdı rāh bula
Ki kendülere bir ulu şāh bula
- 30 Terahḥum yine kıldı dost bulara
İrürdi delīl bulara yol vara
- 31 Delīl didügümüz bu Qur'ān-durur
Ki dost yolına dosta tıbyān-durur
- 32 Yanup bağı şuşayana ' ışķ-ıla
Bu Qur'ān anı kandurup hoş kıla
- 33 O dostuñ sözidür yine bu kelām
Anı dinleyen tutan olur selām
- 34 Didi yapış ipüme ey dost olan
Bu ḥub da' vīsinde baña rāst olan
- 35 Özüni tağıtma bakup dört yaña
' Ademdür vücūd ḥaķīķī dost saña
- 36 Benüm ğayrımüñ ḥubbı bilgil kavī
Meşeli-durur bil örümcek evi

- 37 Yıkılması yapılması sehl olur
Aña bu gönül virmegün cehl olur
- 38 Hâkıkat habîbüñ bu Qur'an-durur
Aña kıl yakînüñ ki imân-durur
- 39 Anuñ gibi haqdur ki yokdur gümân
Aña reybenler kâfirdür inan
- 40 Kelâm-ı ebâîlden oldur berî
Var-ısa hicâñ anı kıl rehberi
- 41 Eger olduñ-ısa sen ehl-i iftikâr
Ola fetħ saña tarîk-ı i' tibâr
- 42 Anuñ ol içindeki aḥbâr-ı qaşaq
Giderür gönülden açar hem ğuşaq
- 43 O dostu giden râhı zâhir kıılır
Qomaz şübhe ortada bâhir kıılır
- 44 Ne ki var saña dostuñ aḥkâmını
Kıılır tafşîl-ile ziyâ kâminı
- 45 Seni men' idüp bağlayan 'âyıkı
Hevâ nefis yolına süren sâyıkı
- 46 Ne-durur saña ider bir bir 'ayân
Gider uyḥuyı aḥî gözden uyan
- 47 Gözi olana zulmetinde o nûr
Bulur inşirâḥ anuñ-ıla şudür
- 48 Ğurûrdan anuñ-ıla bulur necât
Nice gönli ölmüşe olur ḥayât
- 49 Qamu 'illete ol-durur hem şifâ
İç ol şerbeti kim bulasın şafâ
- 50 Zî-şerbet kim ḥabîbi Allâh ola
İçenler anı nite gümrâh ola

- 51 Āh u ḥasret anlaruñ işi-durur
Ki bu sehv-ile ğaflet işi-durur
- 52 Bil bu Qur'ānı saña dostdan reşid
Ol aña sen mümteşil ḥükmin işid
- 53 Hādīdür toĝru saña bilgil anı
Uy aña sen kıl selāmet bu cānı
- 54 Kibr idüben aña kılanlar ḥilāf
Oldılar helāk buldular tilāf
- 55 Kim ki kendüye bu Qur'ānı delil
Tutunmadı oldu şaқиyy ü ḍalil
- 56 Kāmu 'ilmüñ aşlı bu Qur'ān bayıķ
Anı tutdı pişvā olanlar ayıķ
- 57 İnildi bu Qur'ān bize mā'ide
Kōnıluḫ içinde 'aẓim fā'ide
- 58 Saña getüren māyide'i o ḥabīb
İki cihānuñ faḫrı derde ṭabīb
- 59 Bu ḥūnı döşeyip şalā eyledi
Necātuñ dilerseñ şalā eyledi
- 60 Ki herfi ma' nası (vü) nev'î ṭa'ām
Leziz ü mülāyim irürür selām
- 61 Bu ḥūndan yiyenler acıķmaz müdām
Beķā buluban zāyil olur 'idām
- 62 Ğinā ister-iseñ saña kenz budur
Cihāneynde iflāsın giderür budur
- 63 Dilerseñ bulasın heme 'izzeti
Yapış Qur'āna kuvvet-ile katı
- 64 Kāmu 'ālemüñ gör 'acāyiblerin
Dilerseñ göresin ğarāyiblerin

- 65 Yir ü gök yaradalı ne oldısa
Ne ki gelecekdir yâ geldise
- 66 Çü görmek dilersin oқи Қur'ânı
Ki bir bir göz-ile göresin anı
- 67 Yâhūd oқıyanuñ қatına iriş
Қoma şöһbetini anuñ bir қarış
- 68 Bu Қur'ânı oқıyup қılanlar 'amel
İrürmedi nefsine hergiz һalel
- 69 Çü һısn-ı һaşin oldı Қur'ân aһı
Gir aña ki қurtula özüñ daһı
- 70 Aña şıgınan қurtulur bî-melâl
İrişmez aña һiç cihānda zevāl
- 71 Getürür sürürlar giderür cefā
Ne қadar oқur-ısañ artar şafā
- 72 Anı oқumağla olur şöһbeti
Zirā 'aşıқа dost-ıla ülfeti
- 73 Bulur lezzeti andan a'zā cemi'
Olur söyleyen dost kendü semî'
- 74 Daһı bir yaña dönmeye diyü yöni
Eger Қur'ân ehli bileydi bunı
- 75 Aradan daһı götüre idi һicāb
Oқıduқca olaydı fetih-i bāb
- 76 Fenāya vireyde қamu һissini
Göreydi 'ayān ol kelām issini
- 77 Ki cān gitdi mi yâhūd bu tendedür
Bilümeyeydi kendüyi қatdadur
- 78 Gelüp ittişāl gideydi iftiқād
Ola-y-ıdı dost-ıla hem ittiһād

- 79 Temennâ nefis-ile sehvetdedür
Velî okıyan çünki ğafletdedür
- 80 Özini mülevves kılop lehv-ile
Yiler bu hevâ yolına sehv-ile
- 81 Bu ħubb-ı menâşıb-ı dünyâ-y-ıla
Çü sükr oldı aña kaçan ay-ıla
- 82 O sükr-ile anı o dost ma' bûd
Kılopdur ħapudan be-küllî merdûd
- 83 Dimişdür ırak ol ħapumdan ıkıl
Degülsün ħapumda benüm sen ħabûl
- 84 Çü ' aklıñ senüñ-ile iş olmaya
Cânuñ bu ħapuya biliş olmaya
- 85 Ögerek ki kendüñi egleyesin
Ne yolda yüridüğüñ añlayasın
- 86 Tahâret gerek pes bu yolda saña
Ki destûr ola varasın sen aña
- 87 Tahâret odur dostdan ayruğunı
İdüp terk tutasın buyruğunı
- 88 Saña da' vete gelene uyasın
Ne ki var hevâ (vü) heves kıoyasın
- 89 Tutasın anuñ sözine sen kıulağ
' Amel kıılmağ-ıla ola yüzüñ ağ

Der-beyân-ı na' t-ı Resûl ' aleyhi 's-selâm

- 90 Saña geldi dâ' î Muħammed şafî
Ĥabîbdür o ħazretde yavlağ vefî
- 91 Kığırur seni ol bâķî devlete

- Uyarsañ irürsin ulu şavlete
 92 Nitekim haberde gelüpdür Resûl
 Didi anı işit ki oldur uşûl
 93 Ki bir gün geldi aña iki melek
 Yaturdı uyķuda Resûl bî-harek
 94 Biri başda biri ayakda turup
 Biribirine söyledi söz şorup
 95 Didi vir haber bu nebî meşeli
 Nitedür ki Hâķ bunı kıldı velî
 96 Biri didi ki bu uyur añlamaz
 Meşelümüzün te'vîlin öglemez
 97 Biri didi ki gönül uyanıķ turur
 İşidür sözümüzi bayıķ turur
 98 Biri didi mişli budur ey yâr
 Ki bir kişi kıldı binâ ulu dâr
 99 Müheyyâ idüp düzdi dürlü ta'âm
 Bi-envâ' siyâb hil'at-ıçun be-âm
 100 Viribidi bir dâ'î halka gele
 O hûnlara bu halkı kıla şalâ
 101 İcâbet idenler ol eve gire
 Tena'um kıluban feraħlar göre
 102 Şehâne otura serî ber-serîr
 Başında giye tâc şiyâb-ı harîr
 103 Binütler tutuban hâdimler tura
 Ulu görklü hatunla 'işret süre
 104 Koķulanalar her 'acîb tîb-ıla
 Yiyeler enâr u 'ineb sîb-ile
 105 Ta'âmuñ şonında ol işi şâh
 Getüre hicâb olara vire râh

- 106 Kılalar ol şāh-ıla şoĥbet-güzin
Görüben anı işideler sözin
- 107 Daĥı artuĥ ola olara na' ĩm
Alalar naşĭbler daĥı çoĥ ' azĭm
- 108 Olar kim icābet idüp gelmeye
O dā' ĩ sözine nazār kılmaya
- 109 Kala maĥrūm işbu na' ĩmden heme
Düşe ĥasret-ile kıatı ol ġama
- 110 Ğam üstine daĥı ' itāb u ' iĥāb
İşide o şāhdan çeküben ' azāb
- 111 Ki kılmadı da' vete ol iltifāt
Gerek-durur ' azāb içre olara vefāt
- 112 Aĥĭ bil kim ev yapan Allāh-durur
Didügüm saña ol ulu şāh-durur
- 113 Evi uçmaġıdur ki kıldı binā
Ki andan irişür sürūrlar cāna
- 114 Kāmu nefsūñ arzūsın anda o Ĥaĥ
Düzüpdür müheyyā anı añla baĥ
- 115 Ne şehirler ne köşkler tād ne taĥt
Ĥurĭler-ile ebedĭ kıldı baĥt
- 116 Viribidi dā' ĩ saña Ahmedi
Şeĥāvet anuñ kim aña uymadı
- 117 Eger gerçeġ-ise muĥabbet-i Ĥaĥ
Ol Aĥmed sözini işit tut kıulaĥ
- 118 Bu cāndan işit da' vetini ey yār
Dilerseñ olasın ' azĭz iĥtiyār
- 119 Ki dostuña dost-ı muvāfiĥ odur
Anuñ yolına toġru şādĭĥ odur

- 120 Anuñ-çun yaradıldı arz u semâ
Aña uymayandur haķıķat ʿ amâ
- 121 Ƙamu maħluķât içre ol oldı ŧerif
Ki kân-ı ʿ ulümüydı cism-i laṭif
- 122 Virildi nübüvvet siyâdet aña
Daħı nuşretiyle ħimâyet aña
- 123 Münevver anuñ zâtına ol ilâh
Getürüp vücûda ʿ ayân kıldı râh
- 124 Bu islâm Ƙamu olmış-ıdı tebâh
Anuñ leşkerinden yoğ-ıdı sipâh
- 125 Bu dîn boğçası Ƙamu oldı yebâb
Öter idi bülbül yirine ğurâb
- 126 Bu güller şolar ağacı Ƙurudı
Gülün yirlerini diken bürüdi
- 127 Çü Ƙalmadı bağçevân ide timâr
Zarurî vaṭan kıldı ħâr-ıla mâr
- 128 Ki yaʿ nî bu yir ṭoldı küfr-ile ŧirk
Cünüd-ı ŧeyâṭinüñ oldı bu milk
- 129 İlâh ol Resûli çü baʿ ŧ eyledi
Gelüp ehl-i küfr-ile baḧş eyledi
- 130 Delîl-i ħücece aña haķ Ƙurʿanı
Virüp eyledi küfrde ğâlib anı
- 131 Daħı heyʿeti hem belâğat faṣîḧ
ʿ Aẓim ħulķ-ıla virdi vech-i vazîḧ
- 132 Yüzinüñ gören nûrını bir kezini
Yâ üzn-ile semʿ iden anuñ sözini
- 133 Ƙatı taş-ısa göñli olurdu lîn
Virüp küfrini alurdu anda dîn

- 134 Anuñ şoĥbetinde ulular ĥayāt
Şarābın içüben bulurđı necāt
- 135 Beher yire ki anda urđı ĥadem
Küfür leşkeri bulđı ol dem hezem
- 136 Nefesi iren şayruya ol ‘İsā
Ķamu yir aña Ĥür-ıdı ĥün Mūsā
- 137 Ĥicābsuz o dost-ıla nācī-y-ıdı
Ķılurđı ĥavāf ‘arşı ĥacī-y-ıdı
- 138 Risālet tācın ĥaşa urmış-ıdı
Kemālet ĥamu başa irmış-ıdı
- 139 ‘Ulūm-ı ‘uĥūlıyla aĥlākı hem
Aña virmış-ıdı o ĥallākı hem
- 140 Bu üç cevherüñ ma‘ deni oldı
Göñül ĥazinesi içre hep ĥoldı
- 141 Cihān ĥalĥına andan oldı nişār
Alı gör naşīb sen de ĥurma ey yār
- 142 Dire gör anuñ sünneti cevherin
Bulasın ĥınā-yı ebed sen yarın
- 143 İzinden iziñi ayırma müdām
Kese gör boyından tekāsüli dām
- 144 Getür ĥurma şalavāt aña
Dilerseñ ĥıla şefā‘ atı saña

Der-na‘t-ı aşĥāb-ı kirām rızvānu’llāhi ‘aleyhim ecma‘īn

- 145 Unutma anuñ āl-i aşĥābını
Gider bu göñül gözinüñ ĥābını

- 146 Rızâ-y-ıla anları şâz eylegil
Hem adların dilde yâd eylegil
- 147 Ki anlar-durur dînde hem muḫtedâ
Olara uyanlar olur mühtedâ
- 148 Sev oları cümle gönülden 'azîz
Ṭa'ndan olara dilüñ kıl temîz
- 149 Olaruñ arasında olan işi
Ḥaḫa tefvîz idüp ḫoḫıl teşvîşi
- 150 Şaḫın i' tîḫâduñ sen bozmaḫıl
Ḍalâlet yolına düşüp azmaḫıl
- 151 Dilerseñ selâmet dîñüñ iltesin
Çıḫarḫıl gönülden belîs yiltesin
- 152 Ḳaçan kim birinüñ adı añıla
Du'â kıl añna sen de rızvân-ıla

Beyân-ı sebeb-i tercüme-i kitâb

- 153 İşit ey aḫî ba' d-ezîñ bir kelâm
Nedür maḫşûdı bilesin ve's-selâm
- 154 Sebeb ne bu baḫre ki düşdi özüm
Eger ḫışa-y-ıdı bu bâbda sözüñ
- 155 Bâ' iş ne-y-ıdı kim beni yilteği
Kelâm-ı 'azîme dilüm iltedi
- 156 Yoḫ-ıdı benüm miḫdârüm ol ḫadar
Ḳoyadum ḫaḫâ ber-ḫarîḫ-ı ḫaḫar
- 157 Şunaydum elüm irmeyicek işe
Ḳoyadum ḫamu teşvîşi ben başa
- 158 Bilürdüm siñek göge çıḫmaḫ muḫâl

- Ki cüşse şağîr u za'îf ü per ü bāl
 159 Ne kadri uladı tala 'ankebüt
 Bu bahre çıkarmağa dürr ü yâkût
 160 Ne karşı ola qarınca ey yār
 Ki bahruñ şuyın içmegi umar
 161 Eger benüm miqdārum bu-y-ıdı
 Degüldi cezā bunı kıлмаğ-ıdı
 162 Za'îf at-ıla ben yügürüp kaçan
 Bu meydānı alup olaydum kaçan
 163 Velî çün bilürdüm Hâkkuñ luţfını
 Za'îf kıllarına anuñ 'ıţfını
 164 Kâdir-durur göge çıkara özi
 'İnāyeti birr-ile çok ide azı
 165 Nitekim helāk eyledi düşmenin
 Öz leşkeri-y-ile aqıtdı kanın
 166 Aña kıluban i' timād ben daħı
 Bu işe şürü' eyledüm ey aħî
 167 Kılup istiḥāre du'ā eyledüm
 Be-vüs' -i tākāt hem şenā eyledüm
 168 Diledüm ki baña ola ol mu'în
 Şaçam ḥaznesinden bu dürr-i şemîn
 169 Bu kıllar üzere bulalar ğinā
 Tütuban beķāyı kıoyalar fenā
 170 Koķuladım anlara misk-i 'abîr
 Dimāğları tōla bu tıbdan eşîr
 171 Çü 'aţţār oluban açam ḥoķķa'ı
 Hediye kılam irene şuķķa'ı
 172 Anı yilüp anuñ teni vü cānı
 Selāmet bula bî-'ılel anı

- 173 Zîre kim bu tabîb-i 'ıtr raḥmân-durur
 ̇Kamu derde ma'cûn bu ̇Kur'an-durur
- 174 ̇Çü bu gönlüme oldu ilhâm-ı Hâḡ
 Yüridi dilüme dâyim nâm-ı Hâḡ
- 175 İşâret baña şöyle kıldı ilâh
 Ki ben luḡfumu saña kıldum penâh
- 176 Virem tevfiḡı hem 'inâyet kılam
 Benüm 'avnum-ıla kılasın kelâm
- 177 ̇Çün ilâhdan gele ̇kula tevfiḡ-ı 'avn
 Anuñ işi olmaya tefriḡ-ı bevn
- 178 Anuñ-çun bu işe uzatdum elüm
 Ki buldı 'avn söyleye bu dilüm
- 179 Bilürem anuñ va' desi çok-durur
 Hılâf yokdur işinde muḡlaḡ-durur
- 180 Be-küllü teveccüh kılup i'timâd
 Anuñ fazlını eyledüm iftikâd
- 181 ̇Kılam tercüme bu kelâm-ı 'azîz
 ̇Kılanlar nazâr buña ola 'azîz
- 182 Cihâneyn içinde bula hürmeti
 Beḡâ devleti ile yüce rütbeti
- 183 Civarında Hâḡḡuñ kıla ol nüzül
 Bulup hazretinde rızâ vü ḡabül
- 184 Müşâhid oluban liḡâ-yı Hâḡa
 Ola pâdişâh sermedi muḡlaḡâ
- 185 İşit bâ' işi tercüme kıлмаḡa
 Bu bahre girüp dürr-içün ḡalmaḡa
- 186 Bu misk-i 'abîr ḡoḡḡasın açmaḡa
 İlâh ḡulları üzre hem saçmaḡa

- 187 İki nesne-y-idi baña hem dā' ī
 Ki oldum bu işe kıtā ben sā' ī
- 188 Biri ol-ıdı kim nazār eyledüm
 Göñül meydānında sefer eyledüm
- 189 Aradum göñül şehrinı külli heb
 Bulaydum necātuma ta bir sebeb
- 190 Kāmu ta' ātuñ enārın aradum
 Şanurdum ki ben ol Hāka yaradum
- 191 Bulımadum aña lāyık bir 'amel
 Ricā kılduğum oldu küllī emel
- 192 Oyundan çü oldu ümizüm kalıl
 Bu işi tutundum necāta delıl
- 193 Kılām tercüme o kelām-ı Hākı
 Bile zamm idem ehādış dakı
- 194 Dağı evliyā vü meşāyih sözün
 Teberrü' -çün cem' idem ba' zı azın
- 195 Ta andan okıyan işiden şafā
 Bula göñli derdine ola şifā
- 196 Ola kim kıla bir du' ā şıdık-ıla
 Du' āya bu kılu maķaşıd kıla
- 197 Diye rahmet itsün bunı düzene
 Anı işidüp bir dağı özene
- 198 Diye ol dağı ey ilāh yarlığa
 Bırakma o miskini sen tarlığa
- 199 Ümizdür olaruñ du' āsın Çalab
 Kābül ide ol ola baña sebeb
- 200 Yarın bulmağ-ıçün halāş er 'azāb
 Ulaşmağ-ıçün cennete bi-' itāb

- 201 İkinci sebep kim olındı şürû'
Ki imlâ olma bu uşûl ü fûrû'
- 202 Şaçıla bu dürler nişâr oluna
Niçe derdlere hem tîmâr olma
- 203 Ol oldu ki kıldı bize iltimâs
O fahr-i 'asâkir efâdil-i nâs
- 204 Kamu a' yânuñ merci' i kim Emîr
Kılıpdur özine anı hâş-ı müşîr
- 205 Emîr hazretinde bulup rif' ati
Taḡarrub-ıla oldu zâd u devleti
- 206 Yanî ol Umûr Paşa şâhib-kerem
Ṭuta Ḥaḡ anı fazlı birle bî-ḡam
- 207 Bürinmeye gönlüne hemm-i şehâb
Ziyâ vü sürûriyla ola riḡâb
- 208 Ziyâd ola 'ömri nite devleti
Yayıla cihâna niḡû şavleti
- 209 Bile rif' atini anuñ izdiyâd
Cihâneyn içinde ola ber-murâd
- 210 Ki saḡâ güneşi bigi 'âm
Ṭuta Ḥaḡ anı der-beḡâ devr-i 'âm
- 211 Süre ḡayr-ıla rûzigâr ol vücûd
Çü oldu aña 'âdet iḡsân-ı cûd
- 212 Dilek eyledi ol 'azîz Dâ' iye
Ki gönli kılavuz aña vâ' iye
- 213 Beyân dilini açavuz ya' nî biz
Anuñ-çun düzevüz kitâb-ı 'azîz
- 214 Ki dünyâda ola anuñla enîs
Ḳala dînine bu kitâb-ı esîs

- 215 Beḳā devlete iriſe ol dāyim
Ola devleti erkānı hem ḳāyim
- 216 Anuñ iltimāsı-y-ıdı bir daḥı
Bu dūrri sebep dizmege ey aḥī
- 217 Velī vaḳt-ı vüs‘ at iken yoḡ-udı
‘ Alāyık ‘ avāyık ḳatı çoḡ-ıdı
- 218 Ümiz ol ilāh fazlına dutuban
‘ Ömürden bunun-ḳun birez ötüben
- 219 Şürü‘ eyledüm düzmege bu kitāb
Ecel irmedin añsuzın der-ſitāb
- 220 İre ḥatmine inſā ‘allāh girü
Münakḳas olup ḳalmaya bu yaru
- 221 Gücüm yetdügince çü ceḥd eyledüm
Vefā ḳılmaḡ-ıḳun ki ‘ ahd eyledüm
- 222 Velī āletüm az-ıdı bu iſe
Āletsüz nite iſlenür bu pīſe
- 223 Ḳatı cür‘et-ıdı buni iſledüm
Ki nuḳkumı bu söze ben eſledüm
- 224 Umaram ki buña ḳılan ıḫlālā‘
Dilin ḳılmaya baña ḫa‘ ne sirā‘
- 225 Kerem ehlinüñ ‘ ādeti ‘ afv olur
Egerçi cāhiller iſi sehv olur
- 226 Mürüvvet-i aḥlāḳ o dem bilinür
Ki ſuçluların ſuçı ‘ afv olunur
- 227 Du‘ ā ḳıluram her ‘ aziz kim ol
Ḳıla ıḫlālā‘ ını bu dūrre bol
- 228 Keremden ḳomaya çü bula ſaḳım
Ḳıla i‘ vicācını hem müſtaḳım

- 229 Bula ecrini ol kerîmden 'azîm
Kerem ehline fazlı anuñ delim
- 230 İlâhî du'âmı kabûl eylegil
Bu kıllaruña fazlı bol eylegil
- 231 Bize sögene zemm idüp ey raḥîm
'Azîz kıl kıtuñda anı ey kerîm
- 232 Daḥı ta' n idenüñ yücelt menzilin
Götürgil cihâneynde anuñ gamın
- 233 Sürûriyla göñlini kılgıl feraḥ
Daḥı şadrımı nûr-ıla kıl şeraḥ
- 234 Benüm-çün aña sen kıлмаğıl 'itâb
Anuñ-ıla işle ne ki var şavâb

(manzum metnin son sayfasındaki mensur kısım)

İbtidâi'l-kitâb fi't-ta'vîzi ile'llâhi ta'âlâ e'üzübillâhi mine's-
şeytâni'r-racîm // Evvelâ bu kitâbı 'azîzâ ibtidâ kıldık Allâha isti'âze kıлмаğı-
ıla emr-i Ḥaḳ imtişâl olunup // muḥâlefetden ırağ olına zîrâ Ḥaḳ Ta'âlâ ol iki
cihân faḥrı Muḥammed Muştafâya buyurdı ki // “fe izâ kıara'te'l-Ḳur'âne
feeste'izü billâhi mine's-şeytâni'r-racîm” ya'nî yâ Muḥammed kıaçan Ḳur'an
// oḳumaḳ dileseñ şıgıngıl Allâha ol şeyâḫîni-mel'ûndan ki la'net taşıyla
kıovulup

Sonuç

Mesnevi tarzında yazılan ve Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliklerini taşıyan eserde, dönemin genel özellikleri dışında kullanılan şekiller vardır.

buyruğunu “buyruğunu” 87, ayruğunu “ayrığını, başkasını” 87, göñlüne “göñlüne” 207, iziñi “senin izini” 143, suçlularınñ suçu“ suçluların suçu” 226, çoğuladım “kokladım” 170, kılıpdur “kılıptır, kılmıştır” 204, gelecekdir “gelecektir” 65, degülsün “değilsin” 83, yoğudı “yok idi, yoktu” 217.

Metnimizde hem zamir hem de sıfat olarak “ol” yanında “o”şekli de kullanılmıştır. “Anlar” zamiriyle birlikte “olar” zamiri de yer almıştır. Eserde yer yer hareke kullanıldığı için çevriyazılı metin oluşturulurken imlāya bağlı kalınmıştır.